

A francia forradalom

Szabadság, terror és
egy új világ születése

HÁTTÉRGYÁR

A borító AI felhasználásával készült.

A FRANCIA FORRADALOM

Szabadság, terror és egy új világ születése

© Háttérgyár, 2026

Minden jog fenntartva.

Kiadó: Háttérgyár

Kiadás éve: 2026

hattergyar.hu

Ez a mű szerzői jogi védelem alatt áll. Részleteinek bármilyen formában való sokszorosítása, terjesztése vagy nyilvánosan elérhetővé tétele a kiadó előzetes írásbeli engedélye nélkül tilos.

Tartalom

PROLÓGUS - A VILÁG, AMELY 1789 NYARÁN ÖSSZEOMLOTT	6
1. FEJEZET - FRANCIAORSZÁG XVI. LAJOS TRÓNRA LÉPÉSEKOR	11
2. FEJEZET - AMIKOR AZ EMBEREK MÁSKÉNT KEZDTEK GONDOLKODNI	17
3. FEJEZET - A KIRÁLYSÁG, AMELY NEM TUDTA KIFIZETNI A SZÁMLÁIT	22
4. FEJEZET - 1788-1789: EGY ORSZÁG MEGTANUL POLITIZÁLNI	28
5. FEJEZET - VERSAILLES: A RENDI GYŰLÉSBŐL NEMZETGYŰLÉS LESZ	33
6. FEJEZET - JÚLIUS 14.: A BASTILLE NAPJA	38
7. FEJEZET - A NAGY FÉLELEM ÉS A KIVÁLTSÁGOK ÉJSZAKÁJA	43
8. FEJEZET - A KIRÁLY PÁRIZS FOGLYA	48
9. FEJEZET - ISTEN, EGYHÁZ ÉS FORRADALOM	53
10. FEJEZET - A FORRADALOM BEKÖLTÖZIK A MINDENNAPI ÉLETBE	58
11. FEJEZET - NŐK, HÁZASSÁG ÉS CSALÁD: FORRADALOM AZ OTTHONOKBAN	63

12. FEJEZET - VARENNES: A NAP, AMIKOR FRANCIAORSZÁG ELVESZTETTE A KIRÁLYÁT	69
13. FEJEZET - HÁBORÚ EURÓPÁVAL: A FORRADALOM RADIKALIZÁLÓDIK	74
14. FEJEZET - KÖZTÁRSASÁG VÉRBEN	79
15. FEJEZET - SZABADSÁG, DE KINEK? SAINT-DOMINGUE ÉS A RABSZOLGASÁG	84
16. FEJEZET - FRANCIAORSZÁG SAJÁT MAGA ELLEN: VENDÉE ÉS POLGÁRHÁBORÚ	91
17. FEJEZET - HOGYAN SZÜLETETT MEG A TERROR?	97
18. FEJEZET - ROBESPIERRE, DANTON, MARAT ÉS SAINT-JUST	103
19. FEJEZET - A TERROR HÉTKÖZNAPJAI	109
20. FEJEZET - AMIKOR A FORRADALOM FELFALJA VEZETŐIT	114
21. FEJEZET - THERMIDOR: A TERROR UTÁN	120
22. FEJEZET - A DIREKTÓRIUM: A FORRADALOM ELFÁRAD	125
23. FEJEZET - A FORRADALOM ÁTLÉPI FRANCIAORSZÁG HATÁRAIT	130
24. FEJEZET - BRUMAIRE: NAPÓLEON LEZÁRJA A FORRADALMAT?	135

25. FEJEZET - MIT VÁLTOZTATOTT MEG A FRANCIA FORRADALOM?	141
EPILÓGUS - A FORRADALOM, AMELYRŐL FRANCIAORSZÁG MÉG MINDIG VITÁZIK	148
FELHASZNÁLT ÉS ELLENŐRZŐ SZAKIRODALOM	152

PROLÓGUS - A VILÁG, AMELY 1789 NYARÁN ÖSSZEOMLOTT

1789 tavaszán Franciaországban alig akadt ember, aki előre látta volna, milyen világ születik a következő években. Az ország súlyos pénzügyi válságban volt, a kenyér ára megterhelte a szegényebb családokat, a királyi kormányzat hónapok óta kapkodott, a politikai nyilvánosság pedig addig ismeretlen erővel követelt reformokat. Mégis, a legtöbben királyságban képzelték el a jövőt. XVI. Lajost számos bírálat érte, de a monarchia eltörlése nem szerepelt a közvélemény fő követeléseai között. A vidéki sérelmi jegyzékek tele voltak adópanaszokkal, a földesúri terhek elleni kifogásokkal, az igazságszolgáltatás és a közigazgatás reformjának igényével. A király személyéhez sok helyütt továbbra is remény társult: ha a rossz tanácsadóktól megszabadul, ha igazságosabb rendszert teremt, talán helyreállítható a rend.

Néhány esztendő múlva ez a politikai világ már nem létezett. A rendi kiváltságokat eltörölték, az egyházi birtokok nagy részét államosították, megszűnt a nemesség jogi különállása, új közigazgatási térképet rajzoltak, és az alattvalóból állampolgár lett. A királyt és a királynét

kivégezték. Európa monarchiái háborút vívtak a köztársasági Franciaországgal, miközben az ország egyes vidékein polgárháború dúlt. Párizs politikai klubjai és utcái beleszóltak a törvényhozás működésébe, a gyanú és az árulástól való félelem pedig lassan a politikai élet egyik rendezőelvévé vált. A szabadság nevében született forradalom eljutott a terrorig, majd a terror vezetői is a guillotine alatt végezték. 1799-ben egy fiatal tábornok, Bonaparte Napóleon államcsínnyel ragadta magához a hatalmat, 1804-ben pedig császárrá koronáztatta magát.

A történet első pillantásra könnyen elmesélhető úgy, mint egy nagy remény tragikus elfajulása. Ez a képlet azonban túl sima. A forradalomban kezdettől együtt volt jelen a jogok kiterjesztésének vágya, a társadalmi félelem, a régi renddel szembeni harag, az erőszak hagyománya és az a törekvés, hogy a politikát erkölcsileg is új alapokra helyezzék. A későbbi terror csíráit hiba volna változatlan formában visszavetíteni 1789-re, ahogy az is félrevezető lenne, ha a vérontást valamiféle váratlan balesetnek tekintenénk. A folyamatot egymásra torlódó döntések, válságok és félelmek vitték egyre radikálisabb irányba.

A francia forradalom okai egymásba fonódtak. A királyság pénzügyi összeomlása nélkül aligha hívták volna össze a rendi gyűlést. A felvilágosodás, a könyvek és röpiratok teremtette közvélemény nélkül a pénzügyi válság

aligha alakult volna át ilyen gyorsan a szuverenitásról szóló vitává. A rossz termés és a kenyér drágulása nélkül kisebb lett volna az utcai nyomás. A király döntései, a képviselők választásai és a háború fordulatai pedig újra és újra olyan helyzetet teremtettek, amelyet korábban senki sem látott előre.

Timothy Tackett kutatásai a félelem politikai súlyát állítják előtérbe. A forradalmárok nem előre megírt programot hajtottak végre. Döntéseiket egymást követő válságok, valódi és képzelt összeesküvések, politikai barátságok és árulások, utcai nyomás és háborús hírek formálták. Marisa Linton ehhez hozzáteszi a forradalmi „erény” különös világát: a politikusoktól azt várták, hogy a közjóért önzetlenül cselekedjenek, ezért a személyes érdek gyanúja könnyen politikai halálos ítéletté válhatott. Jean-Clément Martin pedig arra figyelmeztet, hogy a forradalmi erőszakot sem lehet egyetlen központi parancsból levezetni. Párizs, a hadsereg, a vidéki konfliktusok és a helyi bosszúk eltérő logikája gyakran egymásra rakódott.

A forradalom története akkor válik igazán érthetővé, ha a nagy politikai fordulatok mellett az emberek életét is látjuk. Mit jelentett az egyenlőség egy parasztnak, aki korábban földesúri járadékot fizetett? Mit jelentett a szabadság egy nőnek, aki válni akart? Mit jelentett a jogok

egyetemessége Saint-Domingue rabszolgáinak, akik cukrot és kávé termeltek az európai piac számára? Hogyan élte meg egy katolikus falusi közösség, amikor papjától esküt követeltek egy új állami egyházrend mellett? Mi történt egy kereskedővel, amikor az assignata értéke zuhanni kezdett, vagy egy családdal, amikor a sorozás elvitte a fiút a frontra?

Ezek a kérdések mutatják meg, miért él tovább 1789 öröksége. A francia forradalom számos olyan fogalmat tett a modern politika hétköznapi nyelvének részévé, amelyet ma magától értetődőnek veszünk: nemzet, állampolgár, politikai jobb- és baloldal, alkotmány, emberi jogok, népszuverenitás. Ugyanakkor a modern politika sötétebb kérdései is ott kísértének benne. Meddig terjedhet az állam hatalma válság idején? Fel lehet-e függeszteni a szabadságot a szabadság megmentésére hivatkozva? Ki számít a politikai közösség tagjának, és ki marad kívül rajta? Mi történik, amikor a politikai ellenfélből a nemzet ellensége lesz?

A következő lapokon ezért nem egy előre elrendelt menetet követünk a Bastille-tól a guillotine-ig. Egy olyan társadalom történetét látjuk majd, amelynek vezetői és lakói menet közben tanulták meg, mit jelent forradalomban élni. Többségük számára a következő lépés újra és újra kiszámíthatatlan volt. Ebben rejlik a korszak

különös ereje. A francia forradalom szereplői gyakran azt hitték, hogy végre lezárták a válságot. Aztán néhány hét vagy hónap alatt ismét megváltoztak a szabályok, és egy új világ körvonalai jelentek meg előttük.

1. FEJEZET - FRANCIAORSZÁG XVI. LAJOS TRÓNRA LÉPÉSEKOR

Amikor XVI. Lajos 1774-ben, alig húszévesen elfoglalta a francia trónt, olyan királyság élére került, amely egyszerre volt Európa egyik legerősebb állama és súlyos belső ellentmondások hordozója. Franciaország népessége a XVIII. század folyamán jelentősen növekedett, és 1789-re megközelítette a 28 milliót. A kontinens egyik legnépesebb országa volt, gazdag mezőgazdasággal, nagy kereskedelmi kikötőkkel, fejlett kézműiparral és egyre fontosabb gyarmati gazdasággal. Párizs Európa kulturális központjai közé tartozott, Bordeaux, Nantes és Marseille kereskedői hatalmas vagyonokat halmoztak fel. E gazdagság mellett tömegek éltek a létbiztonság határán, a királyi állam pedig a század végére képtelennek bizonyult saját bevételeit és kiadásait egyensúlyba hozni.

A francia társadalom jogilag továbbra is rendekre tagolódott. Az első rendet a papság, a másodikat a nemesség, a harmadikat mindenki más alkotta. A három rész azonban egyik esetben sem jelentett egységes társadalmi tömböt. A magas papság tagjai gyakran nemesi családokból érkeztek, jelentős jövedelmekkel és

birtokokkal rendelkeztek, míg a falusi plébánosok életmódja sok helyen közelebb állt híveikéhez, mint a püspökökéhez. A nemességen belül is óriási különbségek húzódtak: a versailles-i udvar fényűzésében élő nagyurak és az elszegényedett vidéki kispapok ugyanahhoz a rendhez tartoztak, de anyagi helyzetük és érdekeik eltérhettek. A harmadik rend pedig annyira tág kategória volt, hogy egy gazdag bankár, ügyvéd vagy kereskedő ugyanúgy ide számított, mint a kisiparos, a napszámos vagy a paraszt.

A kiváltságok rendszere ettől még nagyon is valóságos volt. A nemesség és az egyház számos adó- és jogi előnyt élvezett, miközben a tisztségekhez, katonai rangokhoz és társadalmi tekintélyhez vezető utak egy részét a születés határozta meg. A nemesi előjogok a XVIII. század második felében különösen érzékeny kérdéssé váltak. A vagyonos polgárság tagjai egyre nagyobb szerepet játszottak a gazdaságban, magas műveltséggel rendelkeztek, hivatalokat vásároltak, és sokan közülük életmódjukban semmiben sem maradtak el a nemesektől. Mégis azt tapasztalhatták, hogy a társadalmi rang határai bizonyos területeken újra megszilárdulnak. Az 1780-as évek „arisztokrata reakciója” körüli vita éppen ebből a feszültségből táplálkozott.

A lakosság túlnyomó része vidéken élt. A parasztság helyzete sem írható le egyetlen szóval. Voltak jómódú földtulajdonos parasztok, középrétegek, kisbirtokosok, bérlők, részesművelők és föld nélküli mezőgazdasági munkások. Sok vidéki család egyszerre fizetett állami adót, egyházi tizedet és különféle földesúri terheket. A földesúri jogok közé tartozhattak pénz- és terményjáradékok, malom- vagy sütőhasználati kötelezettségek, helyi bírósági jogok, valamint olyan privilégiumok, amelyek a vadászathoz vagy más erőforrások használatához kapcsolódtak. A terhek vidékenként eltértek, és több jog már régóta kevésbé volt jelentős. Éppen ezért vált különösen bosszantóvá, amikor a birtokosok a század végén régi járadékokat próbáltak pontosabban behajtani vagy korábban elhanyagolt jogaikat feléleszteni.

A föld kérdése döntő jelentőségű volt. A francia parasztság kedvezőbb helyzetben élt, mint Európa több keleti vidékének jobbágysága: sokan rendelkeztek saját földdel, és a személyi függés formái Franciaország nagy részén gyengébbek voltak. Ez azonban nem jelentett nyugalmat. A népesség növekedése fokozta a föld iránti keresletet, a birtokok egy része örökléssel aprózódott, a szegény családokat pedig egy rossz termés könnyen válságba sodorta. A falusi közösségek számára az erdők, legelők és közös használatú földek kérdése sokszor legalább annyira fontos volt, mint az elvont politikai

szabadság.

A városi társadalomban hasonlóan sokféle érdek ütközött. A céhek szabályozták számos mesterség gyakorlását, védelmet adtak a mestereknek, ugyanakkor korlátozták a belépést és a versenyt. A nagyvárosokban jelentős tömeg élt bizonytalan keresetből. Párizsban a kézművesek, legények, szolgák, alkalmi munkások és kiskereskedők élete szorosan függött az élelmiszeráraktól. A családi költségvetésben a kenyér rendkívül nagy arányt képviselt. Ha a gabona ára megugrott, a válság rögtön politikai jelentést kaphatott: a drágulást sokan felvásárlók, spekulánsok tevékenységével magyarázták, sőt olykor tudatos „éheztetési összeesküvést” sejtettek mögötte.

A királyi hatalom sajátos keveréke volt a nagyfokú központosításnak és a régi kiváltságok kusza hálózatának. A király elvben széles jogkörrel rendelkezett, a gyakorlatban azonban az országot eltérő tartományi jogok, adózási rendszerek, vámhatárok, bíróságok és testületi privilégiumok tagolták. A törvények bejegyzésében fontos szerepet játszó parlamentek – a név itt felsőbíróságokat jelentett – időről időre politikai ellenállási központként léptek fel. Tagjaik gyakran magukat a törvényesség és az ősi szabadságok védelmezőinek tekintették, miközben saját testületi előjogaikat is féltették.

Versailles a rendszer leglátványosabb jelképe volt. A királyi udvar valóban sok pénzbe került, és Marie Antoinette fényűző életmódja könnyű céltáblát kínált a pamfletíróknak. A monarchia pénzügyi gondjainak súlypontja azonban máshol volt: az állam legnagyobb terheit a háborúk, a hadsereg és mindenekelőtt az adósságszolgálat jelentették. A „könnyelmű udvar tönkretette az országot” képe politikailag hatásosnak bizonyult, de önmagában félrevezető magyarázat. A válság mélyén az állt, hogy az állam nem tudta igazságosan és hatékonyan megadóztatni saját társadalmát.

A későbbi forradalmi emlékezet hajlamos volt a régi rendet mozdulatlan, korhadó építményként ábrázolni. Valójában Franciaország gyorsan változó társadalom volt. A kereskedelem bővült, új fogyasztási szokások terjedtek, a nyomtatott sajtó és az olvasás egyre több embert ért el, a városi középrétegek magabiztosabbá váltak. A társadalmi mozgás és a jogi különbségek együttélése éppen azért okozott feszültséget, mert az emberek egyre kevésbé fogadták el természetesnek a születési kiváltságokat. A monarchia egy modernizálódó társadalmat próbált kormányozni olyan intézményekkel, amelyek sok tekintetben egy korábbi század rendjét őrizték.

XVI. Lajos személyisége is beleillett ebbe az ellentmondásba. Nem volt a karikatúrák ostoba zsarnoka.

Érdeklődött a kormányzás, a földrajz, a hajózás és a technikai kérdések iránt, reformokat is támogatott, de nehezen hozott végleges politikai döntéseket. Uralkodása alatt újra és újra olyan minisztereket nevezett ki, akik felismerték a pénzügyi rendszer hibáit, majd visszavonult, amikor a reformok kiváltságos érdekeket sértettek. A király jó szándéka és döntésképtelensége együtt vált végzetessé. A rendszer még hosszú ideig fennmaradhatott volna, ha képes lett volna átalakítani önmagát. A forradalom előtti másfél évtized története arról szólt, hogy erre egyre kisebb esély maradt.

2. FEJEZET - AMIKOR AZ EMBEREK MÁSKÉNT KEZDTEK GONDOLKODNI

A francia forradalom szellemi előzményeiről szólva könnyű egyenes vonalat húzni Voltaire, Montesquieu, Rousseau és 1789 közé. A valóság ennél érdekesebb. A felvilágosodás gondolkodói nagyon különböző politikai elképzeléseket vallottak, és egyikük sem készített forgatókönyvet a forradalomhoz. Montesquieu a hatalom megosztásáról írt, Voltaire a vallási türelmetlenség és az igazságtalanság ellen harcolt, Rousseau a népszuverenitás és az általános akarat fogalmával adott új nyelvet a politikának, Diderot és az enciklopédisták pedig az emberi tudás rendszerezésén keresztül kérdőjelezték meg a tekintély hagyományos formáit. Az igazi változás abból született, hogy az ilyen gondolatok szélesebb közönséghez jutottak el, összekapcsolódtak a mindennapi sérelmekkel, és kialakult egy politikailag egyre magabiztosabb közvélemény.

A XVIII. század második felében a könyvek, folyóiratok, röpiratok és levelezések világa gyorsan bővült. A cenzúra továbbra is létezett, de kijátszható volt. Tiltott könyveket nyomtattak külföldön, majd csempészték be Franciaországba, engedélyezett művekbe kerültek rejtett

utalások, és az olvasók egyre inkább megszokták, hogy az állam, az egyház vagy az udvar ügyeit vita tárgyává tegyék. A szalonok, kávéházak, akadémiák és olvasókörök új társas tereket teremtettek. A politika lassan kilépett a királyi tanács zárt világából.

Ebben a folyamatban a „közvélemény” önálló tekintéllyé vált. Aki politikai ügyben megszólalt, mind gyakrabban hivatkozott arra, hogy a nemzet, a közönség vagy az észszerűség ítélete áll mellette. A parlamentek és a király közötti konfliktusok is nyilvános vitává változtak. Az udvar korábban képes volt egy magas rangú ellenféllel folytatott küzdelmet adminisztratív eszközökkel lezárni; a század végén már röpiratok és újságok sokasága értelmezte a konfliktusokat, és az állam döntései politikai történetté váltak.

A felvilágosodás nyelve erősen kötődött az „értelemhez”, a „természetes jogokhoz” és a „hasznossághoz”. A társadalmi intézmények értékét egyre többen igazságosságuk, észszerűségük és közhasznuk alapján kezdték megítélni, a hagyomány önmagában mind kevésbé számított elegendő igazolásnak. Ez a szemlélet gyökeresen új helyzetet teremtett egy kiváltságokra épülő rendben. Ha minden ember természettől fogva azonos erkölcsi méltósággal rendelkezik, milyen alapon jár valakinek adómentesség a születése miatt? Ha a törvény

célja a közjó, mi indokolja a különböző tartományok eltérő jogrendjét vagy a hivatalok megvásárolhatóságát?

A királyi állam maga is használta a felvilágosodás nyelvét. Turgot, Necker és más reformerek hatékonyabb közigazgatást, szabadabb gazdasági működést, rendezettebb pénzügyeket és bizonyos kiváltságok korlátozását akarták. A felvilágosult reform és a királyi hatalom ezért hosszú ideig nem tűnt összeegyeztethetetlennek. Sok gondolkodó azt remélte, hogy egy erős, józan uralkodó képes lesz felülről megváltoztatni a társadalmat. A későbbi forradalmárok között is akadtak olyanok, akik 1789-ben még a királyság és a nemzeti képviselő együttműködésében látták a jövőt.

Az amerikai függetlenségi háború különleges jelentőséget kapott ebben a közegben. Franciaország 1778-tól hivatalosan is hadba lépett Nagy-Britannia ellen az amerikai gyarmatok oldalán. A döntés pénzügyileg súlyosbította a monarchia válságát, politikailag viszont olyan példát tett láthatóvá, amelyet sok francia izgalommal figyelt. La Fayette és más, Amerikát megjárta tisztek egy olyan konfliktusból tértek haza, amelyben a „szabadság”, a „jogok” és a „képviselet” államalapító jelszóként jelent meg. Az amerikai függetlenségi nyilatkozat és az állami alkotmányok azt bizonyították, hogy a természetes jogok nyelvét intézményekké lehet alakítani.

Az amerikai példa ugyanakkor tele volt ellentmondással. A szabadságot hirdető új köztársaságban rabszolgaság létezett, és a politikai részvétel korántsem terjedt ki mindenkire. Ugyanez a feszültség Franciaországot is érintette. A francia atlanti kereskedelem egyik motorját a karibi rabszolga-ültetvények adták. Laurent Dubois kutatásai szerint a gyarmati kereskedelemhez közvetlenül vagy közvetve francia családok és vállalkozások tömege kapcsolódott. Nantes és Bordeaux gazdagságának jelentős része cukorból, kávéból és a rabszolga-kereskelemből származott. A jogok egyetemességének kérdése ezért kezdettől magában hordozta a gyarmati világ problémáját.

A politikai gondolkodás változásában a vallási viták is fontos szerepet játszottak. A protestánsok jogi helyzete, a jezsuita rend körüli konfliktusok, a katolikus egyház és a monarchia viszonya mind hozzájárultak ahhoz, hogy a tolerancia és a lelkiismereti szabadság kérdése a közbeszéd része legyen. Voltaire híres igazságügyi kampányai azt mutatták, hogy egy író nyilvános fellépése képes országos ügyé emelni egy jogtalanságot. A politikai közönség megtanulta, hogy az igazságosság kérdésében ítéletet formálhat a hatalom felett.

A század végére az udvar is a nyilvánosság foglya lett. Marie Antoinette alakját pornográf és rágalmazó pamfletek vették célba. A királyné költekezéséről,

szexuális életéről és állítólagos osztrák érdekeiről terjedő történetek sokszor alig érintkeztek a valósággal, mégis politikai hatásuk volt. A hírnév és a hitelesség kérdése a forradalom idején még erősebbé vált. Marisa Linton bemutatja, hogy a politikusoktól egyre inkább nyilvános erkölcsi tisztaságot követeltek. Aki gyanússá vált, azt könnyű volt úgy bemutatni, mint aki a közjó nyelvét saját érdekei elfedésére használja.

A felvilágosodás tehát nem indította el egyetlen mozdulattal a forradalmat. Inkább megváltoztatta azt a nyelvet, amelyen az emberek a hatalomról beszéltek. Amikor 1787-1788-ban a királyság pénzügyei összeomlottak, a válság már túlnőtt a könyvelés kérdésein. A közvélemény azt kezdte firtatni, ki jogosult adót kivetni, ki képviseli a nemzetet, milyen jogai vannak az alattvalóknak, és milyen korlátok között működhet a királyi hatalom. A pénzügyi csőd így találkozott egy olyan politikai kultúrával, amely már rendelkezett a változás fogalmaival.

3. FEJEZET - A KIRÁLYSÁG, AMELY NEM TUDTA KIFIZETNI A SZÁMLÁIT

A francia monarchia bukásának közvetlen előzménye pénzügyi természetű volt. Ez elsőre prózai állításnak tűnik egy olyan korszakról, amelyet a Bastille, az emberi jogok, a király kivégzése és a terror képei határoznak meg. Mégis, ha az államkassza működött volna, a rendi gyűlést aligha hívták volna össze 1789-ben. A királyság azért kényszerült olyan intézményt feléleszteni, amely 1614 óta nem ülésezett, mert a szokásos pénzügyi eszközök elfogytak, a hitelezők bizalma megingott, és a kormány képtelen volt új adókat elfogadtatni a kiváltságos testületekkel.

A francia állam adóssága évtizedek háborúiból nőtt hatalmasra. Az osztrák örökösödési háború, a hétéves háború és végül az amerikai függetlenségi háború egyaránt súlyos összegeket emésztett fel. A hétéves háború különösen fájdalmas vereséget hozott Franciaországnak, amely jelentős gyarmati pozíciókat veszített Nagy-Britanniával szemben. Az amerikai gyarmatok támogatása ezért geopolitikai elégtételnek tűnt: Franciaország hozzájárulhatott régi riválisa meggyengítéséhez. A katonai siker ára azonban újabb hitelek tömege lett. A háború lezárulta után az államnak

már a béke idején is óriási összegeket kellett kamatokra és törlesztésre fordítania.

A probléma mélyén az adórendszer szerkezete állt. A monarchia rendelkezett jelentős bevételekkel, de azok behajtása bonyolult, egyenlőtlen és drága volt. A különböző tartományok eltérő terheket viseltek, több adó beszedését magánvállalkozókhoz hasonlítható adóbérlők végezték, a kiváltságos rendek pedig számos kedvezményt élveztek. Az állam racionális megoldása az lett volna, hogy a teherbíró vagyonos rétegeket szélesebben bevonja az adózásba. Politikailag éppen ezt volt a legnehezebb keresztülvinni.

Turgot, XVI. Lajos uralkodásának első nagy reformere felismerte, hogy egyszerre kellene csökkenteni a kiadásokat, szabadabbá tenni a gazdaságot és igazságosabbá tenni az adózást. Reformjai azonban gyorsan ellenállásba ütköztek. A gabonakereskedelem liberalizálása a rossz ellátási helyzettel találkozva zavargásokat váltott ki, a kiváltságokat érintő tervei pedig az udvari és testületi érdekeket sértették. 1776-ban távozott. A reformkísérlet kudarca fontos mintát teremtett: a monarchia miniszterei felismerték a problémát, de a király nem tudta vagy nem akarta tartósan vállalni a politikai konfliktust, amely a megoldással járt.

Jacques Necker más utat választott. A genfi bankár pénzügyi szakemberként érkezett a kormányba, és úgy vélte, a monarchia hitelképességét erősíteni lehet a gazdálkodás rendezésével és a nyilvánosság bizalmának megnyerésével. 1781-ben kiadta híres Compte rendu-jét, a királyi pénzügyekről szóló beszámolót. Az adatokat úgy rendezte, hogy az állam helyzete kedvezőbbnek látszódjon a valóságosnál, mégis hatalmas politikai újdonságot teremtett: azt az elvárást, hogy a kormány pénzügyei a nyilvánosság megítélése alá tartoznak. Ettől kezdve a költségvetés nyilvános politikai kérdéssé vált.

Az 1780-as évek közepére világossá vált, hogy újabb hitelekkel nem lehet a végtelenségig folytatni. Charles Alexandre de Calonne pénzügyi főellenőr olyan átfogó reformtervet dolgozott ki, amely földadóval terhelte volna a kiváltságos birtokosokat is, és részben átalakította volna a közigazgatást. Calonne tudta, hogy a parlamentek várhatóan ellenállnak, ezért 1787-ben összehívták az Előkelők Gyűlését, abban bízva, hogy a főnemesség, a magas papság és más tekintélyes személyek támogatják a reformot.

A terv visszafelé sült el. Az előkelők saját feltételeket szabtak az új terhek elfogadásához. Többen átlátható elszámolást, intézményi garanciákat és szélesebb nemzeti beleegyezést követeltek. A királyi kormány olyan

szereplőket hívott össze támogatást remélve, akik inkább megkérdőjelezték, hogy a korona egyedül jogosult-e ilyen horderejű reformokra. A pénzügyi válság ezzel alkotmányos kérdéssé változott: ha a király nem vethet ki tetszése szerint új adót, akkor ki adhat ehhez törvényes beleegyezést?

A parlamentek ezt a pillanatot saját politikai súlyuk növelésére használták. A párizsi parlament és társai a „nemzet alapvető törvényeire” hivatkozva ellenálltak, miközben tagjaik jelentős része maga is kiváltságos társadalmi helyzetet élvezett. A közvélemény egy ideig szabadságharcosként ünnepelte őket a királyi önkénnyel szemben. Ez a szövetség azonban törékeny volt. Amint felmerült a rendi gyűlés összetételének kérdése, kiderült, hogy a parlamentek a régi rendi formákhoz ragaszkodnak, miközben a harmadik rend politikai súlya már jóval nagyobb képviselőket követelt.

1788 nyarára a helyzet tarthatatlanná vált. Az állam átmenetileg fizetési nehézségekbe került, a pénzügyi rendszer bizalma megrendült. A kormány bejelentette, hogy összehívja a rendi gyűlést. A döntés lényegében elismerte, hogy a monarchia saját hagyományos eszközeivel már nem képes megoldani a válságot. A király 1789-re olyan országos politikai folyamatot indított el, amelyet később nem tudott ellenőrzése alatt tartani.

A pénzügyi összeomlást súlyos társadalmi válság kísérte. 1788 nyarán pusztító jégverések károsították a termést több fontos gabonatermő vidéken. Az ezt követő tél rendkívül hideg volt, folyók fagytak be, a szállítás akadozott, és a gabona ára magasra emelkedett. A rossz ellátás a városokban munkanélküliséggel társult, mert ha a családok jövedelmük egyre nagyobb részét kenyérre költötték, kevesebb maradt más árukra. A gazdasági válság így továbbgyűrűzött a kézművesekhez és napszámosokhoz.

A királyság tehát egyszerre veszítette el pénzügyi mozgásterét és politikai tekintélyét. A reformot azok a kiváltságos csoportok akadályozták, amelyekre az adóreform irányult, miközben saját ellenállásukat a szabadság és a törvényesség nyelvén igazolták. A közvélemény ezt a nyelvet hamarosan ellenük is fordította. Ha a nemzetnek joga van beleszólni az adózásba, akkor kik képviselik a nemzetet? Ha a rendi gyűlés a nemzet hangja, akkor miért rendelkezzen a lakosság alig néhány százalékát kitevő papság és nemesség ugyanakkora politikai súllyal, mint a harmadik rend?

A pénzügyi válság így nyitotta ki a szuverenitás kérdését. A monarchia pénzt akart szerezni, de ehhez hozzájárulást kellett kérnie. A hozzájárulás fejében a társadalom politikai jogokat követelt. Amikor pedig a vita

egyszer eljutott oda, hogy ki beszélhet a nemzet nevében, már nem volt könnyű visszaterelni a könyvelés világába.

HÁTTÉRGYÁR

4. FEJEZET - 1788-1789: EGY ORSZÁG MEGTANUL POLITIZÁLNI

A rendi gyűlés összehívásának bejelentése után Franciaország szinte egyik napról a másikra országos politikai vitatér lett. A monarchia évszázadokon át ritkán kérte ki alattvalói véleményét ilyen formában. Most választásokat kellett tartani, meg kellett határozni a képviselet szabályait, és össze kellett gyűjteni azokat a sérelmeket, amelyeket a rendek képviselői Versailles-ba visznek. A politika hirtelen a városok és falvak mindennapi életének részévé vált.

Az egyik első vita a képviselet arányáról szólt. A harmadik rend azt követelte, hogy kétszer annyi képviselője legyen, mint a papságnak vagy a nemességnek külön-külön. A király végül engedett ebben a kérdésben: a harmadik rend küldötteinek száma megközelítette a másik két rend együttes létszámát. Az igazi kérdés azonban nyitva maradt. Ha a három rend külön ülészik és rendenként egy-egy szavazatot ad le, a papság és a nemesség együtt továbbra is leszavazhatja a harmadik rendet. Ha viszont minden képviselő személyenként szavaz egy közös gyűlésben, a harmadik rend és a reformpárti nemesek, illetve papok többséget alkothatnak.

A vita során röpiratok ezrei jelentek meg. Közülük a leghíresebb Emmanuel-Joseph Sieyès abbé 1789 januárjában kiadott írása, a *Mi a harmadik rend?* lett. Sieyès három rövid kérdés köré építette érvelését: mi a harmadik rend a társadalomban, mi volt eddig a politikai rendben, és mivé akar válni? Válasza radikálisan egyszerű volt: a harmadik rend a társadalom szinte egésze, politikailag eddig semmi, és azt akarja, hogy valami legyen. A gondolat azért hatott elementárisan, mert a rendi rendszer nyelvét a nemzet nyelvére cserélte. Ha a harmadik rend végzi a társadalom munkájának túlnyomó részét, akkor miért csak egyike a három jogi rendnek?

A választásokkal együtt készültek a cahiers de doléances, amelyeket magyarul legpontosabban sérelmi jegyzékeknek nevezhetünk. Ezek a dokumentumok rendkívül sokszínűek. Megtalálhatók bennük a helyi adókra, földesúri terhekre, erdőhasználatra, úthálózatra, igazságszolgáltatásra és egyházi tizedre vonatkozó panaszok, de országos alkotmányos követelések is. A harmadik rend számos jegyzéke rendszeres képviseletet, törvény előtti egyenlőséget, igazságosabb adózást, a személyes szabadság védelmét és a sajtó nagyobb szabadságát kívánta. A királyság eltörlése alig jelent meg. Az 1789 tavaszi francia politikai képzelet még nagyrészt reformált monarchiában gondolkodott.

A jegyzékek egyik legfontosabb tanulsága az volt, hogy a társadalmi sérelmek és az alkotmányos követelések összekapcsolódtak. Egy paraszt számára az egyenlőség azt jelenthette, hogy ne fizessen olyan terhet, amely alól a birtokos kiváltsága miatt mentesül. Egy városi polgár számára azt, hogy születése ne zárja ki a katonai vagy állami előmenetelből. Egy ügyvéd számára pedig azt, hogy a törvényalkotás a nemzet képviselőjének beleegyezésével történjen. Ugyanaz a szó különböző élethelyzetekben más tartalmat kapott, mégis közös politikai nyelvet teremtett.

A gazdasági helyzet közben egyre feszültebbé vált. 1789 elején a kenyér ára sok helyütt a családi jövedelmek szokatlanul nagy részét emésztette fel. A gabonaszállítmányok körül zavargások törtek ki, piacokat rohantak meg, és a tömeg gyakran maga próbált „igazságos” árat kikényszeríteni. A hatóságok számára ezek rendzavarások voltak; a résztvevők szemében viszont a közösség fennmaradását védő cselekedetek. A későbbi forradalmi gazdaságpolitika egyik állandó konfliktusa már itt látszott: szabadon alakuljon-e az ár, vagy a közösség joga az élelemhez felülírhatja a piac szabadságát?

1789 áprilisában a párizsi Réveillon-manufaktúra körül kitört zavargás megmutatta, milyen könnyen kapcsolódhat össze félreértés, társadalmi feszültség és politikai izgalom. A munkabérekre vonatkozó híresztelések tömeget

mozgósítottak, fosztogatás és katonai erőszak következett. Az esemény még a rendi gyűlés megnyitása előtt jelezte, hogy Párizs utcái önálló politikai tényezővé válhatnak.

A választási folyamatból kialakuló képviselőlet társadalmi összetétele is fontos. A harmadik rend képviselői között sok ügyvéd, hivatalnok, kereskedő és más művelt polgár volt, miközben a parasztság és a városi munkásság közvetlen képviselője szerény maradt. Ez később állandó feszültséget okozott. A Nemzetgyűlés a nép nevében beszélt, de tagjai társadalmilag messze álltak a párizsi piacok és külvárosok szegényeitől. Timothy Tackett kutatásai szerint a későbbi forradalmi vezetők többsége jómódúbb és műveltebb volt az átlagos franciánál. A forradalom parlamenti elitje és a népi mozgalmak kapcsolatát kezdettől kölcsönös támogatás és kölcsönös félelem jellemezte.

A politikai kultúra hónapok alatt változott meg. Az emberek választottak, petíciókat írtak, röpiratokat olvastak, kávéházakban vitáztak. A királyi döntések többé nem érkeztek magyarázat nélkül. A közönség értékelte őket, kommentálta a minisztereket, ünnepelt vagy kifütyült politikusokat. A nemzet fogalma szinte varázsszóvá vált, de még nem volt világos, ki jogosult megtestesíteni.

1789 májusában ezért a Versailles-ba érkező képviselők már nem egy szokásos rendi alkudozásra gyűltek össze. A

pénzügyi válság megoldását várták tőlük, de mögöttük ott állt egy hónapokon át felébresztett közvélemény. A kormány úgy képzelte, hogy a rendi gyűlés segítségével rendezheti az államháztartást. A képviselők egyre nagyobb része viszont úgy érezte, hogy feladata az ország politikai rendjének újragondolása. Ettől kezdve minden eljárási kérdés a hatalom kérdésévé vált.

5. FEJEZET - VERSAILLES: A RENDI GYŰLÉSBŐL NEMZETGYŰLÉS LESZ

1789. május 4-én Versailles utcái megteltek nézőkkel. A rendi gyűlés képviselői ünnepélyes menetben vonultak istentiszteletre, és már a külsőségek is kifejezték a régi rend hierarchiáját. A papság és a nemesség rangjához illő öltözetben jelent meg, a harmadik rend képviselői feketébe öltöztek. A másnapi megnyitóülésen XVI. Lajos mérsékelt reformokról beszélt, de nem adott egyértelmű választ arra a kérdésre, amely mindenkit foglalkoztatott: együtt üléseznek-e a rendek, és fejenként vagy rendenként szavaznak?

Jacques Necker pénzügyi előadása órákon át tartott, részletes számokkal és hiteltervekkel. A képviselők jelentős része azonban már nem könyvelési megoldásra várt. A harmadik rend tudta, hogy ha elfogadja a külön ülésezést, elveszíti a képviselői létszám megduplázásának valódi előnyét. Ezért képviselői hetekig ellenálltak annak, hogy önálló rendként véglegesen megalakuljanak. A látszólag technikai vita mögött az a kérdés állt, hogy Franciaország három történelmi rendből áll-e, vagy egyetlen nemzetből, amelynek képviselői közös felhatalmazással rendelkeznek.

A harmadik rend vezetői között gyorsan feltűnt Sieyès, Mirabeau és több más erős személyiség. Mirabeau nemesi származású volt, mégis a harmadik rend képviselőjeként került Versailles-ba. Élete tele volt botrányokkal, adósságokkal és konfliktusokkal, de rendkívüli szónoki képességgel és politikai érzéssel rendelkezett. A monarchiát meg akarta őrizni, ugyanakkor felismerte, hogy mély alkotmányos átalakulás nélkül nincs visszaút. Sieyès kevésbé volt látványos szónok, de elméleti ereje döntőnek bizonyult. A nemzet fogalmát úgy határozta meg, mint amely megelőzi a rendi kiváltságokat és saját képviseletet hozhat létre.

A papságon belül közben repedések jelentek meg. A falusi plébánosok közül sokan rokonszenveztek a harmadik rend követeléseivel, és júniusban egyre többen csatlakoztak hozzá. A nemességen belül is létezett reformpárti csoport, de a többség ragaszkodott a külön ülésezéshez. A patthelyzetet a harmadik rend június 17-i döntése törte meg: képviselői Nemzetgyűléssé nyilvánították magukat, és ezzel kimondták, hogy ők a francia nemzet törvényes képviselői. Röviddel ezután maguknak tulajdonították az adók törvényes jóváhagyásának jogát is.

Ez a lépés békésen történt, politikai jelentősége mégis forradalmi volt. A király addig elvben a szuverenitás

forrásának számított. Most egy választott testület önállóan közölte, hogy a nemzet képviseletéből származik a hatalma. Két szuverenitás került egymás mellé. Ha a Nemzetgyűlés valóban a nemzetet képviseli, a király nem oszthatja fel tetszése szerint. Ha viszont a király hagyományos joga érvényes, a képviselők fellépése lázadásnak minősülhet.

Június 20-án a képviselők zárva találták rendes üléstermüket. Az ajtók lezárásának technikai oka volt, de a feszült politikai légkörben sokan királyi államcsínyt sejtettek mögötte. A küldöttek egy közeli fedett labdajáték-terembe vonultak. Itt született meg a labdaházi eskü: a jelenlévők megfogadták, hogy addig nem oszlanak fel, amíg Franciaország alkotmányát meg nem teremtik. Jacques-Louis David később monumentális képen próbálta megörökíteni a jelenetet; a befejezetlen mű jól mutatja, milyen hamar a forradalom alapító mítoszává vált ez a nap.

Az eskü ereje abban rejlett, hogy erkölcsi közösséget teremtett a képviselők között. A politika ettől kezdve egyre gyakrabban az elkötelezettség és a hűség nyelvén jelent meg. Aki kitartott, „hazafi” volt; aki visszakozott, könnyen a nemzet ügyének ellenfelévé válhatott. Ez a morális felosztás később sokkal veszélyesebb formákat öltött, de 1789 júniusában még elsősorban lelkesítő erőnek tűnt.

XVI. Lajos június 23-án személyesen próbálta visszavenni a kezdeményezést. Elismerte több reform szükségességét, megígérte az adózás igazságosabbá tételét és bizonyos szabadságjogok védelmét, ugyanakkor semmisnek nyilvánította a harmadik rend önhatalmú döntéseit, és fenntartotta a rendi rendszer alapjait. Az ülés végén a király távozott, és a képviselőket felszólították a szétoszlásra. A Nemzetgyűlés tagjai azonban ülve maradtak.

A jelenethez számos későbbi legenda kapcsolódik, de a lényeg világos: a képviselők megtagadták a királyi utasítás végrehajtását. Mirabeau dacos fellépése, Sieyès nyugalma és Bailly elnöki határozottsága azt jelezte, hogy a testület már önálló politikai hatalomként tekint magára. A fegyveres erő nem lépett közbe. A következő napokban egyre több pap és reformpárti nemes csatlakozott hozzájuk. Június 27-én a király végül felszólította a másik két rend képviselőit is, hogy egyesüljenek a Nemzetgyűléssel.

A győzelem óriási volt, de a helyzet távolról sem rendeződött. A Nemzetgyűlés július elején alkotmányozó feladatot vállalt, és megkezdte az új rend kidolgozását. A képviselők jelentős része még mindig a királlyal együtt képzelte el a jövőt. Számukra a monarchia az alkotmány egyik eleme maradt. Mirabeau és más mérsékeltek erős

végrehajtó hatalmat akartak, mert féltek attól, hogy a királyi tekintély összeomlása anarchiát szül.

Közben azonban katonai csapatok gyülekeztek Párizs és Versailles körül. A királyi udvarban sokan úgy vélték, hogy a kormány túl sokat engedett. A párizsi közvéleményben elterjedt a félelem, hogy a király erővel fogja felosztatni a gyűlést. Július 11-én Necker menesztése megerősítette ezt a gyanút. A politikai forradalom addig főként Versailles üléstermeiben zajlott. Néhány napon belül Párizs utcái átvették a kezdeményezést.

6. FEJEZET - JÚLIUS 14.: A BASTILLE NAPJA

1789 júliusának első napjaiban Párizsban már minden hír politikai jelentést kapott. A Versailles és a főváros köré vezényelt királyi csapatokat sokan úgy értelmezték, hogy az udvar erővel készül véget vetni a Nemzetgyűlésnek. A katonák között több külföldi ezred is volt, ami tovább erősítette a gyanakvást. Július 11-én XVI. Lajos menesztette Neckert, akit a közvélemény a reformok és a pénzügyi józanság jelképének tekintett. A hír másnap ért el Párizsba. A Palais-Royal kertjében Camille Desmoulins asztalra állva arra buzdította hallgatóit, hogy fegyverkezzenek fel. A városban gyorsan elterjedt a meggyőződés, hogy a „hazafiak” elleni királyi csapás közvetlenül fenyeget.

A feszültséget a mindennapi nélkülözés is táplálta. A kenyér drága volt, sokan munka nélkül maradtak, az utcákon pedig vidékről érkezett szegények és alkalmi munkások tömege mozgott. Július 13-án fosztogatások kezdődtek, vámépületeket támadtak meg, és a hagyományos rendfenntartás gyakorlatilag megbénult. A párizsi választópolgárok közben saját állandó bizottságot és polgárőrséget szerveztek, amelyből hamarosan a Nemzeti Gárda lett. A módos polgárság ugyanúgy tartott

egy királyi katonai akciótól, mint az ellenőrizhetetlen utcai erőszaktól.

Július 14-én reggel a tömeg előbb az Invalidusok palotájához (Hôtel des Invalides) vonult. Ott több tízezer puskát szereztek, de puskaporra és lőszerre is szükségük volt. A figyelem ekkor fordult a Bastille felé. A középkori erődítmény katonailag már nem töltött be olyan szerepet, mint korábban, és börtönként is alig néhány foglyot őrzött. Politikai jelentése mégis hatalmas volt. Az emberek emlékezetében a királyi önkény egyik jelképeként élt, mert lettre de cachet, vagyis királyi elfogatóparancs alapján bírósági ítélet nélkül is lehetett ide foglyokat zárni.

Az erőd kormányzója, Bernard-René de Launay mintegy százfős helyőrséggel rendelkezett, amelynek nagy része idős, rokkant katona volt, mellettük svájci katonák szolgáltak. A Bastille körül összegyűlt tömeg tárgyalókat küldött be. Launay kezdetben igyekezett elkerülni a vérontást, a helyzet azonban óráról órára feszültebb lett. A külső udvarokba behatoló emberek feljutottak a felvonóhidak közelébe, lövések dördültek, és az ostrom hamarosan valódi fegyveres harccá vált. A támadókhoz a Francia Gárda néhány katonája is csatlakozott, akik tűzérési tapasztalatukkal döntő segítséget adtak.

A harcban közel száz ostromló vesztette életét. A délután végére Launay belátta, hogy az erőd nem tartható,

és megnyitotta a kapukat. A győztesek hét foglyot találtak odabent. A Bastille tényleges börtönnépessége tehát aligha indokolta a későbbi mítoszt, a győzelem jelentőségét viszont nem a kiszabadított emberek száma adta. A párizsi tömeg fegyverrel kényszerítette térdre a királyi hatalom egyik szimbólumát, miközben a király csapatai nem voltak képesek vagy hajlandók visszaszerezni a város ellenőrzését.

A kapituláció után elszabadult a bosszú. Launay-t a városháza felé hurcolták, útközben ütötték és szidták, majd megölték, a fejét levágták és pikára tűzték. Hasonló sorsra jutott Jacques de Flesselles, Párizs előljárója, akit a tömeg árulással vádolt. Ezek a jelenetek már a forradalom első nagy napján megmutatták, hogy a népi erőszak saját igazságszolgáltatási logikát teremthet. Jean-Clément Martin értelmezésében az efféle brutalitás nem a semmiből keletkezett. A régi rend társadalma is ismerte a nyilvános büntetés, a test meggyalázása és a kollektív bosszú formáit. 1789 újdonsága az volt, hogy az ilyen erőszak egyre közvetlenebbül kapcsolódott a politikai szuverenitás nyelvéhez.

Versailles-ban XVI. Lajos lassan értette meg, mekkora fordulat történt. A híres történet szerint amikor La Rochefoucauld-Liancourt herceg beszámolt az eseményekről, a király azt kérdezte: „Ez lázadás?“, mire a

válasz így hangzott: „Nem, felség, ez forradalom.” A párbeszéd pontos formája vitatott, de jól érzékelteti a helyzetet. A Bastille eleste után a király kénytelen volt visszavonni a Párizs köré rendelt csapatokat és visszahívni Neckert. Július 17-én maga is a fővárosba ment, ahol Bailly, az új polgármester fogadta. A király kalapjára feltűzték a kék-fehér-piros kokárdát, a tömeg pedig inkább a nemzetet, mint az uralkodót éltette.

A trikolór színei ebben a korszakban nyerték el politikai jelentésüket. A párizsi kék és vörös közé került a monarchiához kötött fehér. 1789 nyarán még sokan valóban úgy képzeltek, hogy a nemzet és a király új szövetsége születik. A Bastille lerombolása viszont azt is üzenete, hogy a fegyveres nép képes történelmi ténnyt teremteni. A falak köveit szuvenírként vitték szét, az erőd miniatűr másolatai forgalomba kerültek, és július 14. már a kortársak emlékezetében a szabadság jelképévé vált.

A nap hősei között kézművesek, kereskedők, napszámosok, katonák és más városi lakosok voltak. A később összeállított listákból tudjuk, hogy az ostrom résztvevői társadalmilag vegyes csoportot alkottak. Ez fontos, mert a Bastille bevételét sokáig vagy a „nép” egységes felkeléseként, vagy rendezetlen csőcselékakcióként ábrázolták. A résztvevők motivációi különböztek, de a közös félelem és a fegyverigény valódi

politikai cselekvésbe fordult.

A Bastille után a királyi hatalom Párizsban soha többé nem állt helyre a régi formájában. La Fayette lett a Nemzeti Gárda parancsnoka, Bailly pedig a főváros polgármestere. A város új intézményei választott legitimációra hivatkoztak. A mintát más települések is követték: Franciaország számos városában helyi „municipális forradalom” zajlott le, a régi elöljáróságokat új testületek váltották fel, és polgárőrségek alakultak.

A Bastille ostroma így egyszerre volt párizsi esemény és országos jel. A Nemzetgyűlés júniusi forradalma megmutatta, hogy a képviselők szembe tudnak szállni a király politikai akaratával. Július 14. azt bizonyította, hogy az utca is önálló hatalmi tényező. A következő hetekben pedig kiderült, hogy a falusi Franciaország sem várja meg, amíg Versailles-ban döntenek a sorsáról.

7. FEJEZET - A NAGY FÉLELEM ÉS A KIVÁLTSÁGOK ÉJSZAKÁJA

1789 júliusának második felében különös hírek kezdtek terjedni Franciaország vidékein. Banditák közelednek, zsoldosokat béreltek fel a termés elpusztítására, az arisztokraták bosszúhadjáratra készülnek, idegen csapatok törnek az országra. A történetek egymásnak is ellentmondtak, mégis rendkívül gyorsan terjedtek. A falvak harangjai riadót fújtak, parasztok kaszákkal, puskákkal és más fegyverekkel gyülekeztek. A történészek ezt a hullámot nagy félelemnek (Grande Peur) nevezik.

A félelemnek volt valóságos társadalmi alapja. A rossz termés, a kenyérdrágaság, a munkanélküliség és a közigazgatás megrendülése bizonytalanságot teremtett. Az országutakon valóban több koldus és vándorló szegény jelent meg, a földbirtokosok pedig joggal tartottak a zavargásoktól. A parasztok közül sokan viszont úgy gondolták, hogy a kiváltságosok fegyverrel akarják visszafordítani a Versailles-ban és Párizsban elért változásokat. A képzeletbeli „arisztokrata összeesküvés” így beleillett a kor politikai tapasztalatába.

A mozgósított falusiak több helyen nem találták meg a híresztelésekben szereplő banditákat. A felhalmozott

feszültség ekkor gyakran más célpont felé fordult. Kastélyokat rohantak meg, levéltárakat nyitottak fel, és elégették a földesúri szolgáltatásokat rögzítő iratokat. Voltak fosztogatások és erőszakos cselekmények is, de sok akció meglepően célirányos volt: a parasztok azt az okirati világot akarták megsemmisíteni, amely a járadékok, robotok és más kötelezettségek jogalapját őrizte.

A vidéki lázadás komoly dilemmát okozott az Alkotmányozó Nemzetgyűlés számára. A képviselők a nemzet nevében léptek fel, ezért a parasztok elleni katonai megtorlás súlyos politikai kockázatot hordozott. Ugyanakkor sok képviselő maga is birtokos volt, és rettegett attól, hogy a tulajdon elleni támadások általánossá válnak. A forradalom egyik alapvető feszültsége ekkor rajzolódott ki élesen: hogyan egyeztethető össze a tulajdon biztonsága a feudális terhek elleni népi követelésekkel?

1789. augusztus 4-én este a Nemzetgyűlésben drámai ülés kezdődött. Nemeseik és egyháziak egymás után jelentették be, hogy lemondanak különféle kiváltságokról. Eltörölték a rendi adómentességek elvét, felszámolták a személyes függés maradványait, a földesúri bíraskodást, a vadászati privilégiumokat és számos más előjogot. Az egyházi tized is a megszüntetendő terhek közé került. A kortársak úgy érezték, egyetlen éjszaka alatt omlik össze

az évszázados feudális rend.

A valóság jogilag összetettebb volt. A személyi jellegű szolgáltatások egy részét valóban ellenszolgáltatás nélkül szüntették meg, számos földesúri járadékot viszont kezdetben megválthatónak nyilvánítottak. A parasztoknak tehát elvben fizetniük kellett volna azért, hogy bizonyos terhektől végleg megszabaduljanak. A gyakorlati végrehajtás bizonytalan maradt, és a feudális szolgáltatások teljes, kártalanítás nélküli eltörlésére csak 1793-ban került sor. Augusztus 4. jelentősége ettől nem kisebb: az a jogi alapelv bukott meg, hogy születési rendhez külön politikai és társadalmi jogosultságok kapcsolódhatnak.

A következő nagy lépés az új rendszer elvi alapjainak megfogalmazása volt. 1789. augusztus 26-án elfogadták az Emberi és polgári jogok nyilatkozatát. A szöveg több forrásból merített: a felvilágosodás természetjogi gondolkodásából, az amerikai nyilatkozatokból és alkotmányokból, valamint a francia politikai vitákból. La Fayette az elsők között dolgozott ki tervezetet, Thomas Jeffersonnal is kapcsolatban állt, de a végleges szöveg kollektív parlamenti vita eredménye lett.

A nyilatkozat első mondatai korszakhatárt jelöltek. Az emberek szabadnak és jogaikban egyenlőnek születnek és maradnak. A szuverenitás forrása a nemzet. A törvény az

általános akarat kifejezése, és minden polgárnak joga van személyesen vagy képviselői útján részt venni megalkotásában. A dokumentum a szabadság, a tulajdon, a biztonság és az elnyomással szembeni ellenállás jogát nevezte meg alapvető jogként, védte a vélemény és a vallási meggyőződés szabadságát, valamint kimondta az ártatlanság vélelméhez kapcsolódó elveket.

Lynn Hunt azt hangsúlyozza, hogy a jogok nyelve saját logikát kezdett követni. Ha egyszer kijelentik, hogy az emberek egyenlő jogokkal születnek, újabb csoportok tehetik fel a kérdést: miért nem vonatkozik ez rájuk? A zsidók, protestánsok, szabad színes bőrű gyarmati lakosok, rabszolgák és nők jogállása a következő években újra és újra próbára tette az egyetemesség ígéretét. A forradalom nem adott minden kérdésre azonnal egyenlősítő választ, de olyan normát teremtett, amelyhez a kizárt csoportok is hivatkozhattak.

A nyilatkozat legnagyobb ellentmondásai közé tartozott, hogy a politikai jogok tényleges gyakorlását később vagyoni és nemi feltételekhez kötötték. A törvény előtti egyenlőség elve nem jelentett általános választójogot. Az 1791-es alkotmány „aktív” és „passzív” polgárokat különböztetett meg, és csak a meghatározott adófizetési feltételeket teljesítők vehettek részt a választási rendszerben. A nők teljesen kívül maradtak a formális

politikai állampolgárságon.

1789 augusztusának döntései ettől még alapjaiban rendezték át Franciaországot. A rendi társadalom jogi szerkezete elvesztette legitimációját, és megjelent az egyéni jogokra épülő állampolgári rend eszménye. A régi világ intézményei azonban nem tűntek el automatikusan attól, hogy a Nemzetgyűlés elvi döntéseket hozott. A földesúri terhek rendezése, az adórendszer átalakítása, az egyház helyzete, a király jogköre és az állam pénzügyei mind megoldatlanok maradtak.

A forradalom ekkor még rendkívüli optimizmust árasztott. Sokan úgy érezték, hogy az észszerűség, a jog és a nemzeti egység segítségével új társadalom építhető. A nagy félelem ugyanakkor megmutatta, hogy a politikai változás a törvényhozási vitákon kívül a falvakban is zajlik. A falusi Franciaország a saját eszközeivel kényszerítette napirendre a feudális rend felszámolását. A Nemzetgyűlés válasza történelmi volt, de egyben precedenst is teremtett: az utca és a vidék nyomása képes volt felgyorsítani a törvényhozást.

8. FEJEZET - A KIRÁLY PÁRIZS FOGLYA

1789 őszén az ország új alkotmányon dolgozott, de a hétköznapi élet válsága nem enyhült. Párizsban továbbra is súlyos gondot okozott a kenyérellátás. Az asszonyok különösen közvetlenül szembesültek ezzel, mert a háztartások ellátása és a piacokon való bevásárlás nagyrészt az ő feladatuk volt. Október elején Versailles-ból olyan hírek érkeztek, hogy a királyi testőrség tisztjei egy lakomán sértően viselkedtek a trikolórral, és ismét felmerült a gyanú, hogy az udvar visszafordítaná a forradalmat.

Október 5-én reggel a párizsi piacok környékén tüntetés kezdődött. A tömegben sok nő volt, köztük piaci kereskedők, kézműves családok tagjai és más városi lakosok. A tiltakozók előbb a városházához mentek, majd Versailles felé indultak. Útközben férfiak és fegyveresek is csatlakoztak hozzájuk. A menet legközvetlenebb követelése a kenyér volt, de hamar politikai célok is társultak hozzá: azt akarták, hogy a király fogadja el a Nemzetgyűlés döntéseit és költözzön Párizsba, ahol a nép szeme előtt marad.

A mintegy húsz kilométeres út esőben és sárban telt. A Versailles-ba érkező tömeg egy része behatolt a

Nemzetgyűlés termébe, mások a királlyal próbáltak találkozni. XVI. Lajos végül megígérte a gabonaellátás javítását, és elfogadta az augusztusi döntések jelentős részét. A feszültség azonban nem oldódott. La Fayette a párizsi Nemzeti Gárdával késő este érkezett Versailles-ba, és átmenetileg úgy tűnt, sikerült helyreállítani a nyugalmat.

Október 6-án hajnalban a tömeg egy része betört a palotába. Testőrök haltak meg, Marie Antoinette pedig alig tudott elmenekülni lakosztályából. A királyi család végül megjelent az erkélyen. A tömeg azt követelte, hogy menjenek Párizsba. XVI. Lajos beleegyezett. A királyt, a királynét és gyermekeiket hatalmas menet kísérte a fővárosba. A kortársak groteszk ünnepi felvonulásként írták le az utat: a menetben fegyverek, kenyérrel megrakott szekerek és a Versailles-ból megszerzett liszt is haladt. A párizsiak úgy érezték, hazahozták „a péket, a pék feleségét és a kis pékinast”.

A királyi család a Tuileriák palotájába költözött, a Nemzetgyűlés pedig rövidesen szintén Párizsba tette át székhelyét. Ezzel a forradalom politikai központja végleg a főváros lett. A király továbbra is uralkodó maradt, de mozgástere lényegesen szűkült. A párizsi közvélemény, a Nemzeti Gárda, a klubok és az utcai mozgalmak közelsége ettől kezdve folyamatos nyomást gyakorolt a

törvényhozásra.

A következő két évben Franciaország szinte teljes intézményi rendszerét átépítették. A régi tartományi beosztást nyolcvanhárom département, vagyis egységesen kialakított közigazgatási egység váltotta fel. Az új egységeket úgy tervezték, hogy nagyjából összehasonlítható méretűek legyenek, és a közigazgatás egységesebb elvek szerint működjön. Megszűntek a régi rendi és tartományi kiváltságok jelentős részei, választott helyi testületek jöttek létre, átalakították a bíróságokat, és egységesebb jogrendet próbáltak teremteni.

A tisztségviselők választása az új politikai kultúra egyik legfontosabb eleme lett. Bírákat, helyi tisztviselőket és más közszereplőket választottak, ami korábban elképzelhetetlen mértékű részvételt jelentett. A rendszer ugyanakkor nem volt demokratikus a mai értelemben. A polgárokat adófizetés alapján aktív és passzív kategóriába sorolták, a választások pedig több lépcsőben zajlottak. A politikai elit jelentős része úgy gondolta, hogy a tulajdon és a független megélhetés biztosítja azt az önállóságot, amelyre a felelős állampolgárnak szüksége van.

A reformok legnehezebb kérdése továbbra is az állam pénzügyi helyzete maradt. 1789 novemberében a Nemzetgyűlés a nemzet rendelkezésére bocsátotta az egyház birtokait. A döntés egyszerre szolgált pénzügyi és

politikai célokat: a hatalmas egyházi vagyon fedezetet kínált az államadósság rendezéséhez, az egyházat pedig az új rendhez kötötte. A birtokok értékére támaszkodva bocsátották ki az assignatákat. Eredetileg kamatozó értékpapírként képzelték el őket, később azonban papírpénzként kezdtek forogni.

Az egyházi és később az emigráns vagyon értékesítése hatalmas tulajdonátrendeződést indított el. Vagyonos polgárok, gazdák és helyenként parasztok jutottak földhöz. A folyamat társadalmi következményei vidékenként eltértek: a szegények sokszor nem rendelkeztek annyi tőkével, hogy nagyobb birtokrészt vásároljanak. Az új tulajdonosok viszont közvetlenül érdekeltté váltak abban, hogy a forradalmi tulajdonviszonyok fennmaradjanak.

1790. július 14-én, a Bastille bevételének első évfordulóján a Mars-mezőn hatalmas Szövetségi Ünnepet rendeztek. La Fayette a Nemzeti Gárdák képviselőjében, a király pedig az alkotmányos rend iránti hűségre esküdött. A látvány az egység ünnepe volt: király, nemzet és forradalom látszólag közös jövőt vállalt. E pillanat később szinte felfoghatatlanul távolinak tűnt, pedig alig egy évvel előzte meg a király szökési kísérletét.

Az alkotmányozó munka mögött egyre mélyebb konfliktusok gyűltek. A gazdasági liberalizmus és a városi szegénység összeütközött, a politikai részvétel korlátai

elégedetlenséget keltettek, az assignaták kibocsátása hosszabb távon inflációs veszélyt hordozott. A legsúlyosabb törés azonban az egyház körül alakult ki. A Nemzetgyűlés elvette az egyház birtokait, és az egész francia katolicizmus szervezeti rendjét át akarta alakítani. Ezzel olyan kérdéshez nyúlt, amely emberek millióinak mindennapi hitét és közösségi életét érintette.

9. FEJEZET - ISTEN, EGYHÁZ ÉS FORRADALOM

A francia forradalom első hónapjaiban a vallás és a politikai változás még könnyen összeegyeztethetőnek látszott. Papok ültek a Nemzetgyűlésben, számos alsópapságból érkező képviselő támogatta a harmadik rendet, és 1789 nyarán vallási szertartások kísérték a forradalmi ünnepeket. A katolicizmus a francia társadalom szövetének része volt: a plébánia egyszerre jelentett hitközösséget, helyi intézményt, nyilvántartást, szegénygondozást és társadalmi találkozóhelyet. Amikor a forradalom az egyház rendszerét átalakította, ezért sokkal többet változtatott meg, mint az állam és egy intézmény jogi kapcsolatát.

Az első nagy lépés az egyházi vagyon államosítása volt 1789 novemberében. Talleyrand, Autun püspöke érvelt amellett, hogy az egyház javai végső soron a nemzet rendelkezése alatt állnak. A döntés pénzügyi szükségből is fakadt: az államnak fedezetre volt szüksége. 1790 februárjában feloszlatták azokat a szerzetesrendeket, amelyek tagjai szemlélődő életet éltek, és nem végeztek a törvényhozók szerint közvetlen társadalmi szolgálatot. Az egyházi átalakulás egyre inkább abból az elképzelésből indult ki, hogy a vallási intézményeket ugyanúgy

észszerűen újra lehet szervezni, mint a közigazgatást.

1790. július 12-én elfogadták a papság polgári alkotmányát. Az egyházmegyék határait az új département-okhoz igazították, a püspökök és plébánosok választott tisztségviselőkké váltak, fizetésüket az állam biztosította. A rendszer a francia egyházat erősen a nemzeti államhoz kötötte. A törvény megalkotói közül sokan jó katolikusként tartották magukat, és úgy vélték, megtisztítják az egyházat a gazdagságtól és a régi rend kiváltságaitól.

A döntő konfliktust az eskü kérdése robbantotta ki. 1790 végén a papoktól megkövetelték, hogy esküdjenek fel az új egyházrendre. A papság kettészakadt. Voltak, akik letették az esküt, mások lelkiismereti okból megtagadták. 1791 tavaszán VI. Pius pápa elítélte a polgári alkotmányt, ami tovább mélyítette a szakadást. Franciaországban ettől kezdve kétféle pap állt egymással szemben: az alkotmányos, esküt tett papság és az esküt megtagadó, „refrakter” papság.

Timothy Tackett a vallási konfliktust a forradalom radikalizálódásának egyik legfontosabb katalizátoraként írja le. A politikai nézetkülönbség itt mindennapi élethelyzetben vált láthatóvá. Ki keresztelje meg a gyermeket? Melyik pap mondjon misét? Ki temesse el a halottat? A falvakban és kisebb városokban az embereknek

választaniuk kellett az egymással versengő vallási tekintélyek között. Az esküt megtagadó papok hívei gyakran úgy érezték, hogy az állam a hitükbe avatkozik. A forradalom támogatói viszont egyre könnyebben láttak politikai ellenfelet abban a papban, aki megtagadta az esküt.

A konfliktus különösen erősen jelentkezett Nyugat-Franciaországban. A Vendée későbbi felkelésében a vallási sérelmek mellett a sorozás, a helyi hatalmi viszonyok és más társadalmi feszültségek is szerepet játszottak, az esküt megtagadó papsághoz való ragaszkodás azonban fontos összetartó erővé vált. A forradalmi kormányzat számára ezek a papok idővel a belső ellenforradalom lehetséges szervezőiként jelentek meg. A kölcsönös gyanú önmagát erősítette.

A forradalom valláspolitikája 1792–1793 folyamán tovább radikalizálódott. A monarchia bukása, a háború és a polgárháború légkörében az egyház hagyományos jelképei egyre gyakrabban társultak az ellenforradalomhoz. 1793 őszén helyi aktivisták és Párizsból kiküldött politikusok több vidéken kereszténytelenítési kampányokat indítottak. Templomokat zártak be vagy alakítottak át, harangokat olvasztottak be, papokat kényszerítettek lemondásra, vallási tárgyakat semmisítettek meg. A Notre-Dame-ban az

Ész kultuszának ünnepségét rendezték meg.

A helyi kereszténytelenítés és a forradalmi kormány hivatalos politikája eltért egymástól. Robespierre ellenezte a harcos ateizmust. Úgy gondolta, hogy a vallás teljes felszámolásának kísérlete elidegeníti a lakosság nagy részét, és erkölcsi vákuumot teremt. 1794 tavaszán a Konvent elfogadta a Legfőbb Lény létezését és a lélek halhatatlanságát elismerő dekrétumot. Június 8-án Párizsban nagyszabású ünnepet rendeztek, amelynek látványvilágát Jacques-Louis David szervezte. Robespierre központi szerepe az ünnepen később politikai ellenfelei számára könnyű célt adott: úgy állíthatták be, mintha személyes kultuszt építene.

A forradalmi valláspolitiká mögött mélyebb kérdés húzódott: miből származik a közösség erkölcsi rendje, ha a hagyományos egyházi tekintély meggyengül? A republikánus politikusok polgári ünnepekkel, mártírok kultuszával, eskükkal és új szimbolikával próbálták megteremteni a közösségi összetartozást. A nemzet, a haza és a köztársaság részben olyan érzelmi teret foglalt el, amelyet korábban vallási rítusok uraltak.

A katolikus vallás tovább élt a radikális kampányok idején is. A társadalom jelentős része ragaszkodott szertartásaihoz, papjaihoz és ünnepeihez. A Direktórium idején a valláspolitiká újra változott, majd Napóleon

1801-ben konkordátumot kötött VII. Pius pápával. A megállapodás nem állította vissza a forradalom előtti egyházi rendet: az államosított birtokokat az egyház nem kapta vissza, az állam pedig erős ellenőrzést tartott fenn. A katolicizmus és a forradalom közötti hosszú konfliktus azonban ezzel új szakaszba lépett.

Az egyházi konfliktus története azért központi része a forradalomnak, mert a politikai választást erkölcsi és lelkiismereti választássá változtatta. Aki 1789-ben lelkesen támogatta a jogegyenlőséget, 1791-ben szembefordulhatott a forradalommal, ha úgy érezte, vallását támadják. Az új rendszer hívei viszont az esküt megtagadó papokban egyre inkább a királypárti összeesküvés lehetséges embereit látták. Ezzel a forradalom egy olyan törésvonalhoz ért, amelyet alkotmányos kompromisszummal már nehéz volt áthidalni.

10. FEJEZET - A FORRADALOM BEKÖLTÖZIK A MINDENNAPI ÉLETBE

1789 után a politika Franciaországban láthatóvá, hallhatóvá és megfoghatóvá vált. Kokárdát tűztek a ruhára, politikai jelvényeket viseltek, újságokat olvastak fel a kávéházakban, klubokban vitatkoztak, petíciókat írtak, ünnepségeken vonultak. Az emberek új megszólításokat és új jelképeket használtak. A forradalom nem maradt a törvényhozás ügye: belépett az utcákba, a műhelyekbe, a templomokba és az otthonokba.

A sajtórobbanás különösen látványos volt. A régi cenzúra meggyengülésével újságok és röpiratok százai jelentek meg. Camille Desmoulins, Jean-Paul Marat, Jacques-René Hébert és más újságírók saját hangot adtak a forradalom különböző irányzatainak. Marat A nép barátja című lapjában szenvedélyesen támadta azokat, akiket árulónak vagy a forradalom ellenségének tartott. Hébert Père Duchesne-je durva, népies nyelvet használt, amely közelebb állt a párizsi utcai politikához. A sajtó egyszerre terjesztett információt és gyanút, elemzést és rágalmat.

A politikai klubok szintén újfajta részvételt teremtettek. A jakobinus klub eredetileg a Nemzetgyűlés Bretagne-ból érkező képviselőinek köréből fejlődött ki, majd országos hálózattá vált. Helyi társaságok százai leveleztek egymással, vitatták a törvényeket, petíciókat készítettek és figyelték a tisztviselők működését. A kordelierek klubja nyitottabb, radikálisabb politikai közegnek számított, és szorosabb kapcsolatban állt a párizsi népi mozgalmakkal. A klubok közötti különbségek és szakadások a forradalom politikai térképét is átalakították.

A „jobb” és „bal” politikai jelentése is ebből a korszakból származik. A Nemzetgyűlésben a királyi vétó és más alkotmányos kérdések vitái során a konzervatívabb, a monarchia erősebb jogköreit támogató képviselők az elnöktől jobbra, a radikálisabb változások hívei balra csoportosultak. A térbeli elhelyezkedésből politikai rövidítés született, amely később egész Európában elterjedt. A kortársak természetesen még nem a mai pártrendszerek fogalmaival gondolkodtak, de az új politikai tengely maradandónak bizonyult.

A forradalmi jelképek gyorsan sokasodtak. A trikolór, a frígiai sapka, a szabadságfa és a köztársaság nőalakja – amelyet később Marianne néven azonosítottak – olyan vizuális nyelvet teremtett, amelyet írni-olvasni kevésbé tudó emberek is megértettek. A frígiai sapkát az ókori

felszabadított rabszolgák képzetével kapcsolták össze, a szabadságfa a közösség újjászületését jelképezte. A trikolor egyszerre őrizte Párizs színeit és a monarchia fehérjét, majd a köztársaság zászlajává vált. A női köztársaság-allegória idővel a francia republikánus hagyomány egyik legmaradandóbb jelképévé fejlődött.

Jacques-Louis David festészete és ünnepségrendező tevékenysége különösen jól mutatja, milyen fontos lett a politikai látvány. David az udvari művészet világából érkezett, majd a forradalom egyik legfontosabb képalkotójává vált. A Marat halála című festmény a meggyilkolt újságíró színt szentként ábrázolta. A labdaházi eskü nagyszabású, bár befejezetlen kompozíciója a politikai egység pillanatát örökítette volna meg. A köztéri ünnepeket is úgy szervezték, hogy a néző résztvevőnek érezze magát egy új politikai közösségben.

A forradalmi nyelv a megszólításokat is átformálta. A „polgár” és „polgártársnő” használata azt fejezte ki, hogy a társadalmi rang helyett közös politikai státus kapcsolja össze az embereket. A tegezés terjesztésével is próbálkoztak, mert a nyelvi hierarchiában a régi társadalmi különbségek maradványát látták. A változások egy része tartósnak bizonyult, más része gyorsan eltűnt, de mindegyik ugyanazt az ambíciót mutatta: a forradalom a társadalmi viselkedés mélyrétegeit is át akarta alakítani.

A zene szintén politikai fegyver lett. Claude Joseph Rouget de Lisle 1792 áprilisában Strasbourgban írta meg a Rajnai hadsereg harci dalát. A háborús ének dél-franciaországi önkéntesek révén jutott el Párizsba, és mivel a marseille-i egységek énekelték bevonulásukkor, hamarosan Marseillaise-ként ismerték meg. A dal szenvedélyes szövege a fenyegetett haza védelmére szólított fel. 1795-ben hivatalosan nemzeti himnusszá nyilvánították, bár későbbi rezsimek időnként betiltották vagy háttérbe szorították.

A forradalmi időszámítás még radikálisabb kísérlet volt. 1793-ban a Konvent új naptárt vezetett be, amelynek első éve visszamenőleg 1792. szeptember 22-én, a köztársaság első teljes napján kezdődött. A hónapok új, a természeti ciklusokra utaló neveket kaptak, például vendémiaire, brumaire, thermidor vagy fructidor. A hónapokat három tíznapos szakaszra osztották, ami a hagyományos vasárnapi ritmust is megtörte. Az új naptár egyszerre volt racionalista időreform és kulturális szakítás a keresztény időszámítással.

A politikai ünnepek helyettesíteni próbálták a régi rend ceremóniáit. A Szövetségi Ünnepe, a köztársasági mártírok temetései, az Ész és a Legfőbb Lény ünnepei mind azt keresték, hogyan lehet a nemzetet látható közösséggé tenni. A forradalom vezetői jól tudták, hogy az alkotmány

szövege önmagában nem teremt politikai hűséget. Rítusokra, szimbólumokra és közös emlékezetre is szükségük volt.

A változásnak azonban volt egy sötétebb oldala. A sajtó szabadsága rágalmak özönét is jelentette, a klubokban az ellenfelek erkölcsi megbízhatóságát vitatták, a jelképek használata pedig lojalitási próbává válhatott. Aki nem viselt kokárdát, másként beszélt, vagy nem vett részt egy ünnepen, gyanút kelthetett. A politikai nyilvánosság hatalmas felszabadító erőt adott az embereknek, de egyben megteremtette az állandó megfigyelés és erkölcsi számonkérés kultúráját is.

A forradalom mindennapi jelenléte ezért kétirányú folyamat volt. Soha korábban nem vett részt ennyi ember ilyen intenzíven Franciaország politikai életében. Ugyanakkor egyre nehezebb lett kívül maradni rajta. A következő években a politika behatolt a barátságokba, a családi kapcsolatokba és a házasságba is. A szabadság új lehetőségeket nyitott, de új kérdéseket is felvetett arról, ki rendelkezhet önálló döntési joggal a társadalom legszemélyesebb területein.

11. FEJEZET - NŐK, HÁZASSÁG ÉS CSALÁD: FORRADALOM AZ OTTHONOKBAN

A forradalom egyik legmélyebb változása a családok életét érintette. A régi rend jogi és vallási felfogása a házasságot szentségnek, a családot hierarchikus közösségnek tekintette. Az apa és a férj tekintélyét a jog és a társadalmi szokás is erősen védte, a katolikus egyház pedig a házasság felbonthatatlanságát vallotta. A forradalmi jogalkotók számára azonban hamar felmerült a kérdés: ha az egyén szabadsága és a jogegyenlőség valóban alapelv, milyen következményekkel jár ez a családon belül?

Suzanne Desan kutatásai szerint a házasság és a család átalakítása a forradalmi társadalomkép egyik lényeges eleme volt. A forradalmárok közül sokan úgy gondolták, hogy a köztársaság erkölcsi alapja a jó család. A zsarnoki apa és a zsarnoki király között könnyen vontak párhuzamot, miközben a kölcsönös szereteten és beleegyezésen alapuló házasságot a szabad polgárok közösségének modelljeként állították be. A politika nyelve így bekerült a magánéletbe: szabadságról, egyenlőségről, kölcsönösségről kezdtek beszélni ott is, ahol korábban a

hagyomány és az engedelmesség volt a meghatározó.

A házasság világi jogi intézménnyé alakítása 1792-ben teljesedett ki. Szeptember 20-án a törvényhozás az anyakönyvezést kivette az egyház kezéből, és az état civil vezetését a polgári hatóságokra bízta. A születés, a házasság és a halál ettől kezdve az állam nyilvántartásába került. Ugyanezen a napon törvényesítették a válást. A házasság felbonthatóvá vált közös megegyezéssel, összeférhetetlenségre hivatkozva és több meghatározott okból, például bántalmazás, hosszú távollét vagy elhagyás esetén. A válókeresetet férfi és nő egyaránt benyújthatta.

A törvény gyakorlati jelentőségét az mutatja, hogy a válási lehetőséget a nők nagy számban használták. Desan vizsgálatai szerint sok nő számára a jogszabály valódi menekülési utat nyitott erőszakos, elhanyagoló vagy egyszerűen működésképtelen házasságból. A forradalom nem teremtett nemek közötti politikai egyenlőséget, a családjog egyes területein azonban olyan lehetőségeket hozott, amelyek korábban elképzelhetetlenek voltak. A jogalkotók azzal is foglalkoztak, ki nevelje a válás után a gyermekeket, hogyan osszák meg a tartási költségeket, és milyen jogai legyenek a házastársaknak a vagyonhoz.

A családi hierarchia másik fontos területe az öröklés volt. A régi Franciaországban az öröklési szokások vidékenként különböztek, és számos helyen előnyt élveztek

bizonyos örökösök, különösen a fiúk vagy az elsőszülött. A forradalmi törvényhozás fokozatosan az egyenlő örökrész elve felé mozdult. 1793-ban a leszármazók közötti egyenlő öröklést tovább erősítették, és korlátozták a szülő lehetőségét arra, hogy végrendelettel egyik gyermekét a másik rovására előnyben részesítse. Az intézkedés mögött politikai elképzelés állt: a családi vagyonon belül sem akarták újratermelni a kiváltságot.

E reformoknak erős nemi következményei voltak. A lánygyermek öröklési helyzetének javítása megtámadta azt a gyakorlatot, amely a családi vagyon koncentrációját gyakran a fiúörökösök javára biztosította. A testvérek közötti „háború”, amelyet Desan számos peres irat alapján rekonstruál, megmutatja, hogy az elvont egyenlőség nagyon konkrét családi konfliktusokat idézett elő. Olyanok is a forradalom nyelvén követelték örökrészüket, akiknek korábban kevesebb kellett volna beérniük.

A törvényhozás a házasságon kívül született gyermekek helyzetével is foglalkozott. A forradalmi egyenlőség logikája nehezen fért össze azzal, hogy egy gyermek jogállását szülei házassága határozza meg. 1793-ban jelentősen bővítették az elismert házasságon kívül született gyermekek öröklési jogait. Ugyanebben az időben az állam a szegény és egyedülálló anyák támogatásáról, valamint az elhagyott gyermekek ellátásáról is

rendelkezett. A nagy tervek és a háborús állam valós anyagi lehetőségei között persze gyakran szakadék tátongott, de a jogalkotás iránya figyelemre méltó volt: a családi státuszt is állampolgári kérdéssé tették.

A nők közéleti szerepe ennél ellentmondásosabban alakult. Már 1789 októberében nők tömegei bizonyították, hogy képesek közvetlen politikai erőt képviselni. A következő években petíciókat írtak, klubokat szerveztek, a karzatokról figyelték a törvényhozást, és részt vettek az árpolitikai megmozdulásokban. Olympe de Gouges 1791-ben A nő és a polgárnő jogainak nyilatkozatában azt kérdezte, hogyan hirdetheti a forradalom az egyetemes jogokat úgy, hogy a politikai jogokból kizárja a nőket. Szövegének ereje éppen abból fakadt, hogy az 1789-es nyilatkozat saját logikáját fordította a férfi politikai elit ellen.

Madame Roland más módon vált a forradalmi politika szereplőjévé. Férje, Jean-Marie Roland minisztersége idején szalonja fontos találkozóhely volt a girondiak számára, leveleket fogalmazott, politikai kapcsolatokat ápolt, és éles véleményt formált a korszak vezetőiről. Mégis olyan közegben kellett működnie, amely a nő politikai befolyását könnyen gyanúsnak tekintette. Charlotte Corday Marat 1793-as meggyilkolásával egészen más típusú politikai cselekvővé vált: saját

meggyőződéséből úgy vélte, egyetlen ember megölésével megmentheti Franciaországot a polgárháborútól. Tette ellenkező hatást váltott ki, Maratból forradalmi mártír lett.

1793 őszén a politikai tér szűkülni kezdett a nők előtt. Októberben bezárták a női politikai klubokat. A radikális női aktivizmust egyre több férfi politikus társadalmi rendellenességként kezelte. A forradalom vezetőinek többsége elfogadta, hogy a nőknek vannak polgári jogai és erkölcsi szerepük a köztársaságban, de a választójogot, a törvényhozói részvételt és a formális politikai hatalmat továbbra is férfi területnek tekintette.

A thermidori fordulat után a családjogi radikalizmus egy része is visszaszorult. A Direktórium alatt erősödött az a felfogás, hogy a társadalmi stabilitáshoz rendezett családi hierarchia szükséges. A folyamat Napóleon 1804-es Polgári törvénykönyvében, a Code civilben teljesedett ki. A törvénykönyv megőrizte a forradalom több nagy vívmányát, így a polgári jog egységesítését és a törvény előtti egyenlőség alapelvét, a családon belül viszont erősebb férji és apai tekintélyt állított helyre. A válás lehetősége megmaradt, de szigorúbb keretek közé került, a nők jogi önállósága pedig több ponton szűkült.

A család története így különösen világosan mutatja a forradalom belső feszültségeit. A jogegyenlőség elve új lehetőségeket nyitott, a köztársasági politika mégis

férfiközpontú maradt. A nők életében a forradalom egyszerre jelentett jogi felszabadulást és politikai kizárást. Az otthonokban pedig ugyanaz a kérdés jelent meg, amely az ország egészét foglalkoztatta: meddig terjed az egyén szabadsága, és milyen hatalmat ismerhet el maga fölött egy olyan korban, amely az örökölt tekintélyeket sorra megkérdőjelezte?

12. FEJEZET - VARENNE: A NAP, AMIKOR FRANCIAORSZÁG ELVESZTETTE A KIRÁLYÁT

1791. június 21-én reggel Párizs arra ébredt, hogy a királyi család eltűnt a Tuileriákból. A hír önmagában nem volt teljesen váratlan. Két éve folyamatosan terjedtek pletykák arról, hogy XVI. Lajos elmenekül a fővárosból, és hűséges csapatok élén visszaszerzi szabadságát. A szökés ténye mégis sokkolta az országot. A forradalom addigi politikai konstrukciója arra épült, hogy a király elfogadja az alkotmányos átalakulást. Ha titokban elhagyja a nemzetet, akkor mit érnek az esküi és nyilvános ígéretei?

A döntés hátterében több tényező állt. XVI. Lajos 1789 óta egyre inkább úgy érezte, hogy fogoly Párizsban. A papság polgári alkotmánya különösen súlyos lelkiismereti válságba sodorta. Mélyen vallásos emberként nehezen fogadta el azt az egyházrendet, amelyet a pápa elítélt. Az udvarban és az emigrációban élő királypártiak folyamatosan sürgették, hogy hagyja el a fővárost. Mirabeau más megoldást javasolt: azt szeretne volna, ha a király Franciaországon belül, biztonságos helyről tárgyal az Alkotmányozó Nemzetgyűléssel, és egy erős alkotmányos monarchia élére áll. Mirabeau 1791

áprilisában meghalt, vele együtt pedig eltűnt az egyik utolsó olyan politikus, aki egyszerre rendelkezett forradalmi tekintéllyel és királyi kapcsolatokkal.

A végül elfogadott terv a keleti határvidékhez vezetett. A király Montmédy környékére akart jutni, ahol François Claude de Bouillé tábornok megbízhatónak tartott csapatai állomásoztak. Marie Antoinette bátyja, II. Lipót császár támogatására is számítottak, bár Bécs óvatosan kezelte a francia válságot. A szökés gyakorlati szervezésében Axel von Fersen svéd gróf, a királyné közeli bizalmasa játszott fontos szerepet.

Az út tervének egyik gyenge pontja maga a királyi család volt. XVI. Lajos nem akart felesége és gyermekei nélkül menekülni. Ez nagy és feltűnő hintót, több utast, hosszabb megállásokat és bonyolultabb szervezést jelentett. A család tagjai június 20-án éjszaka egyenként hagyták el a Tuileriákat, álruhában csatlakoztak Fersenhez, majd a város szélén átszálltak a nagy utazókocsiba. Már az indulás is késett.

A terv szerint az út egyes pontjain királypárti lovas egységek biztosították volna a menekülőket. A csapatok jelenléte azonban éppen azt a figyelmet keltette fel, amelyet el kellett volna kerülni. A helyiek találgatták, miért állomásoznak katonák az út mentén. A késés miatt több parancsnok azt hitte, a terv megghiúsult, és

visszavonta embereit. Timothy Tackett részletes rekonstrukciójából az rajzolódik ki, hogy a szökés kudarcához apró csúszások, félreértések és hibás feltételezések egész sora vezetett.

A király útközben is meggondolatlanul viselkedett. Megállásokkor kiszállt, emberekkel beszélgetett, arca pedig az érmékről és nyilvános képekről sokak számára ismert volt. Sainte-Menehould postamestere, Jean-Baptiste Drouet gyanút fogott, és a hintó után indult. Varennes-ben a helyi hatóságokat riasztották. A királyi családot feltartóztatták, személyazonosságuk hamarosan egyértelművé vált. A menekülés véget ért.

XVI. Lajos még ebben a helyzetben sem akart polgárháborút kirobbantani. Bouillé katonái már túl messze voltak ahhoz, hogy időben közbelépjenek, a környék Nemzeti Gárdái és lakói pedig egyre nagyobb számban gyülekeztek. Párizsból képviselők érkeztek, hogy visszakísérjék a családot. A visszaút rendkívül megalázó volt. A hatóságok arra kérték az embereket, ne éljenezzék és ne sértegezzék a királyt. Párizsban néma tömeg várta. Az uralkodói tekintély egyik alapja, a személyes tisztelet látványosan összeomlott.

A Tuileriákban megtalált nyilatkozat tovább rontotta a helyzetet. A király hosszú szövegben sorolta fel sérelmeit, és világossá tette, hogy számos forradalmi intézkedést

kényszer hatására fogadott el. Az emberek számára ettől kezdve nehéz volt elhinni, hogy korábbi alkotmányos esküi őszinték. A szökés a politikai bizalom válságát teremtette meg. Tackett szerint Varennes hatása messze túlmutatott azon, hogy a királyt elfogták: az esemény újraértelmezte a megelőző két év egész történetét. Amit addig habozásnak vagy gyengeségnek lehetett látni, azt most sokan tudatos árulásként olvasták újra.

A köztársasági gondolat hirtelen kiszabadult a politikai perifériáról. Addig a legtöbb forradalmár alkotmányos királyságban gondolkodott. 1791 nyarán már nyíltan megjelent a kérdés, szükség van-e egyáltalán királyra. A kordelierek és más radikálisok petíciót indítottak XVI. Lajos eltávolításáért. Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés vezetőinek többsége viszont attól tartott, hogy a monarchia bukása polgárháborúhoz és európai beavatkozáshoz vezet. Ezért jogi fikcióhoz folyamodtak: úgy állították be, mintha a királyt elrabolták volna, illetve átmenetileg felfüggesztették hatalmát, de nem mozdították el végleg.

A kompromisszum ellen 1791. július 17-én a Mars-mezőn tartottak tömeggyűlést. A petíciót aláírók XVI. Lajos lemondását követelték. A városi hatóságok hadiállapotot hirdettek, La Fayette Nemzeti Gárdája pedig végül tüzet nyitott a tömegre. A halottak számát a

kortársak és későbbi források eltérően adták meg, de a politikai hatás egyértelmű volt. A forradalom addigi hősei közül La Fayette és Bailly sok radikális szemében a nép ellenségévé váltak.

A jakobinus klub is kettészakadt. A mérsékeltebb képviselők kiváltak, és feuillantok néven új csoportot hoztak létre. A politikai táborok közötti bizalom tovább csökkent. 1791 szeptemberében elkészült az alkotmány, XVI. Lajos pedig elfogadta és megesküdtött rá. Papíron megvalósult az a rendszer, amelyért 1789-ben annyian küzdöttek: Franciaország alkotmányos monarchia lett.

Csak hogy az alkotmány akkor született meg, amikor a hozzá szükséges politikai bizalom már szétesett. A király megtartotta trónját, de sok polgár szemében elveszítette hitelét. A radikálisok megtanulták, hogy a mérsékelt forradalmárok fegyvert is használhatnak ellenük. A mérsékeltek pedig még jobban féltek a párizsi tömeg politikai erejétől. Varennes után a monarchia formálisan még több mint egy évig fennállt. Lelki és politikai értelemben azonban 1791 júniusában olyan sebet kapott, amelyből már nem gyógyult fel.

13. FEJEZET - HÁBORÚ EURÓPÁVAL: A FORRADALOM RADIKALIZÁLÓDIK

1791 őszén az új Törvényhozó Nemzetgyűlés olyan ország irányítását vette át, amelynek alkotmánya friss volt, de politikai rendszere törékeny. Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés tagjai önkorlátozó döntéssel kizárták magukat az új törvényhozásból, így tapasztalatlanabb politikusok kerültek előtérbe. A képviselők között hamar kialakultak csoportok, és az egyik legfontosabb vita a háborúról szólt.

A külföldön élő emigráns arisztokraták a Rajna mentén és más területeken szervezkedtek, és nyíltan remélték, hogy az európai monarchiák segítségével visszaállíthatják a régi rendet. 1791 augusztusában II. Lipót császár és II. Frigyes Vilmos porosz király pillnitz-i nyilatkozata arra utalt, hogy a francia király helyzetét az európai uralkodók közös ügynek tekintik. A szöveg valójában óvatos diplomáciai megfogalmazás volt, és a közös katonai fellépést olyan feltételekhez kötötte, amelyek akkor aligha teljesültek. Párizsban azonban fenyegetésként olvasták.

A háború leglelkesebb hívei között Jacques-Pierre Brissot és a később girondiaknak nevezett politikai kör tagjai álltak. Úgy vélték, a konfliktus leleplezi a király és az ellenforradalmárok valódi szándékait, egyesíti a nemzetet, és felszabadító erőként terjesztheti a forradalmi elveket Európában. A gondolatban idealizmus és politikai számítás keveredett. Brissoték hittek abban, hogy az elnyomott európai népek örömmel fogadják a francia szabadságot.

Robespierre a háború legismertebb és legkitartóbb ellenzőjévé vált. A jakobinus klubban azt állította, hogy a szabadságot nem lehet szuronyok hegyén exportálni, a háború pedig megerősítheti a hadsereget és olyan tábornokokat emelhet fel, akik később a forradalom fölé nőnek. Attól is tartott, hogy a katonai kudarc összeesküvés-vádakat és belső megtorlást szül. A későbbi események több ponton igazolták félelmeit, de 1791–1792 telén a háborúpárti hangulat erősebb volt.

XVI. Lajos maga is támogatta a háborút, de más okból. A királyi környezetben voltak, akik abban reménykedtek, hogy Franciaország veresége külföldi segítséget hoz a monarchiának. Ha viszont a francia hadsereg győz, a király mint alkotmányos uralkodó visszaszerezheti tekintélyét. Az egymással ellentétes politikai erők ezért ugyanabba az irányba mozdultak. 1792. április 20-án Franciaország a korabeli megjelölés szerint Ferencnek, Magyarország és

Csehország királyának üzent hadat. A későbbi II. Ferenc német-római császárt ekkor még nem választották császárrá, ezért a hadüzenet hivatalosan sem a Német-római Birodalomnak szólt.

A háború katasztrofálisan indult. A hadsereg tisztikarának jelentős részét megrendítette az emigráció, a fegyelem bizonytalan volt, az önkéntesek és a régi reguláris egységek együttműködése nehézkesen ment. Az első támadások pánikba és visszavonulásba fulladtak. Az egyik hadművelet során saját katonái meggyilkolták Théobald Dillon tábornokot. A vereségeket Párizsban sokan árulással magyarázták, és a katonai felkészületlenség helyett politikai összeesküvést sejtettek mögöttük.

A király és a Törvényhozó Nemzetgyűlés közötti konfliktus is élesedett. XVI. Lajos vétózott olyan intézkedéseket, amelyek az esküt megtagadó papok és a királyi testőrség kérdését érintették. A girondiakhoz kötődő minisztereket elbocsátotta. 1792. június 20-án fegyveres tömeg vonult a Tuileriákhoz, behatolt a palotába, és órákon át nyomást gyakorolt a királyra. XVI. Lajos vörös frígiai sapkát tett a fejére és nyugodtan viselte a megaláztatást, de a vétóját nem vonta vissza.

A külső fenyegetés közben nőtt. Poroszország belépett a háborúba, és nyáron ellenséges hadseregek indultak

Franciaország felé. 1792 júliusában a törvényhozás kimondta, hogy „a haza veszélyben van”. Önkéntesek érkeztek a tartományokból Párizsba, köztük Marseille-ből is. Ők hozták magukkal azt a dalt, amelyet később Marseillaise-ként ismert meg az ország. A főváros politikai légköre egyre inkább katonai táborhoz hasonlított.

A helyzetet robbanásig feszítette a braunschweigi kiáltvány. A porosz és osztrák hadsereg főparancsnoka, Braunschweig hercege súlyos megtorlással fenyegette Párizst, ha bántódás éri a királyi családot. A kiáltvány célja a monarchia védelme volt, hatása azonban az ellenkezője lett. A párizsiak számára úgy tűnt, bizonyítékot kaptak arra, hogy a király és az idegen hadseregek ügye összetartozik.

1792. augusztus 10-én hajnalban a párizsi szekciók, a Nemzeti Gárda radikálisabb egységei és a tartományi önkéntesek megindultak a Tuileriák ellen. A királyi család a Törvényhozó Nemzetgyűlés épületébe menekült. A palotát védő svájci gárdisták és a támadók között véres harc tört ki. Több százan haltak meg. A király végül nem uralkodott többé: a törvényhozás felfüggesztette hatalmát, és új alkotmányozó testület, a Nemzeti Konvent összehívásáról döntött.

Augusztus 10. a forradalom második nagy fordulata volt. 1789-ben a politikai cél még a monarchia

alkotmányos korlátozása volt. 1792-ben a királyság intézménye gyakorlatilag összeomlott. Az új hatalmi helyzetet a párizsi kommün és a sans-culotte mozgalom erősödése kísérte. A sans-culotte elnevezés eredetileg gúnyos utalás volt azokra a dolgozó férfiakra, akik az előkelők térdnadrágja helyett hosszú nadrágot viseltek. A forradalmi politikában hamar büszke önmegjelöléssé vált, amely az egyszerű, hazafias, egyenlőségpárti polgár eszményét fejezte ki.

A háború felgyorsította a belpolitika radikalizálódását. A katonai vereség árulásgyanút keltett, a külföldi fenyegetés a király iránti bizalmat rombolta, a hadsereg mozgósítása pedig új politikai tömegeket hozott Párizsba. A monarchia bukása után azonban a válság még messze nem ért véget. Az ellenséges csapatok tovább nyomultak, a börtönök megteltek gyanúsítottakkal, a fővárost pedig újabb pánikhullám ragadta magával.

14. FEJEZET - KÖZTÁRSASÁG VÉRBEN

1792 augusztusának végén és szeptemberének elején Párizsban az inváziótól való félelem szinte tapintható volt. Longwy elesett, Verdun veszélybe került, és úgy tűnt, a porosz hadsereg útja megnyílhat a főváros felé. Közben a börtönökben papok, arisztokraták, köztörvényes foglyok és politikai gyanúsítottak ültek. A radikális sajtó és szónokok azt a rémképet terjesztették, hogy ha a párizsi önkéntesek elindulnak a frontra, a rabok kitörnek, lemészárolják a családjaikat, és segítik az ellenséget.

Szeptember 2-án gyilkosságok kezdődtek a párizsi börtönökben. Rögtönzött „népbíróságok” előtt ítélték meg foglyokat, de az eljárásoknak kevés közük volt a törvényes igazságszolgáltatáshoz. Öt nap alatt mintegy 1100–1400 embert öltek meg. Az áldozatok között politikai foglyok mellett nagy számban voltak közönséges bűncselekmények miatt őrizetben lévők is. Timothy Tackett ezt az eseménysort az „első terror” és a forradalmi félelem történetébe illeszti: a gyilkosságokat valós katonai veszély, összeesküvés-félelem, intézményi gyengeség és évek óta erősödő politikai erőszak együttese tette lehetővé.

A szeptemberi mészárlások később a forradalom egyik legsötétebb emlékévé váltak. A politikai vezetők

felelőssége összetett. Danton igazságügy-miniszterként elsősorban a háborús mozgósításra összpontosított, és nem tett határozott lépéseket a gyilkosságok megállítására. Marat és más radikális újságírók nyíltan igazolták a népi megtorlást. Más forradalmárok elborzadtak. Az esemény később fegyver lett a girondiak és a párizsi radikálisok közötti harcban: ki felelős a vérontásért, és ki akarja a tömeguralmat Franciaországra kényszeríteni?

Miközben Párizsban öltek, a hadihelyzet váratlanul megfordult. 1792. szeptember 20-án Valmynál a francia hadsereg megállította a porosz előrenyomulást. A csata katonailag nem tartozott a korszak legnagyobb összecsapásai közé, politikai jelentősége annál nagyobb volt. A forradalmi Franciaország túlélte az első komoly inváziót. Ugyanezen a napon ült össze a Nemzeti Konvent, másnap pedig eltörölte a monarchiát. Szeptember 22-ét később a köztársasági időszámítás első napjává tették.

A köztársaság születése azonban nem hozott egységet. A Konventben két nagy politikai csoport állt egymással szemben. A girondiak több, lazán összekapcsolódó képviselőből álltak, akik erősen bírálták a párizsi radikálisokat és a kommün befolyását. A velük szemben ülő hegypártiak – a Montagne tagjai – szorosabban támaszkodtak a jakobinusokra és a fővárosi népi mozgalomra. Robespierre, Danton, Marat és Saint-Just

különböző személyiségek és politikai irányok voltak, de a girondiak szemében egyre inkább ugyanannak a párizsi hatalmi blokknak a részei lettek.

A legégetőbb kérdés XVI. Lajos sorsa volt. A király augusztus 10. óta fogolyként élt családjával a Temple tornyában. Novemberben a Tuileriákban felfedezett rejtett iratszekrény dokumentumai új bizonyítékokat adtak titkos politikai kapcsolatairól. A Konventben egyre kevésbé az volt a kérdés, bűnös-e politikailag, hanem az, milyen eljárásban és milyen büntetéssel kell felelősségre vonni.

A per során a volt királyt Louis Capet néven állították a Konvent elé. Védői azzal érveltek, hogy az 1791-es alkotmány sérthetetlenséget biztosított az uralkodónak, és jogi eljárásban nem lehet visszamenőleg megváltoztatni a szabályokat. A forradalmárok jelentős része viszont úgy vélte, hogy a király a nemzet elleni összeesküvéssel maga semmisítette meg korábbi alkotmányos védelmét. Saint-Just híres érvelése a közönséges vádlott helyett a köztársaság ellenségeként kezelte a királyt.

A Konvent név szerinti szavazásokon döntött. A képviselők nagy többsége bűnösnek nyilvánította XVI. Lajost. A halálbüntetés kérdésében szorosabb volt az eredmény, de a halálos ítélet mellett elegendő többség alakult ki. 1793. január 21-én a volt királyt a később Concorde térnek nevezett Place de la Révolutionon

guillotine-nal kivégezték. Utolsó szavai egy részét a dobpergés elnyomta. A kivégzés csendben zajlott, majd a tömeg egy része a köztársaságot éltette.

A király halála Európában óriási hatást váltott ki. Franciaország februárban hadat üzent Nagy-Britanniának és Hollandiának, márciusban Spanyolországnak. A köztársaság szinte egész Európával háborúba került. A Konvent vezetői számára a király kivégzése politikai értelemben visszavonhatatlan lépés volt. Az ország nem remélhette, hogy egyszerű kompromisszummal visszatérhet 1791 alkotmányos rendjéhez.

A háborús szükségletek februárban 300 ezer katona kiállításáról szóló rendelethez vezettek. A sorozás különösen vidéken váltott ki ellenállást, és márciusban fellángolt a vendée-i felkelés. Ugyanebben az időben a gazdasági helyzet romlott, az assignata veszített értékéből, az élelmiszerárak emelkedtek, a sans-culotte-ok pedig árszabályozást és keményebb fellépést követeltek a spekulánsok ellen. A forradalom külső háborúja belső válsággal kapcsolódott össze.

1793 tavaszán Dumouriez tábornok, aki korábban Valmy és Jemappes sikereinek egyik hőse volt, vereségek után szembefordult a Konventtel, majd az osztrákokhoz menekült. Árulása óriási pszichológiai csapást jelentett. Ha a köztársaság egyik legsikeresebb tábornoka is átáll az

ellenséghez, akkor kiben lehet megbízni? A gyanakvás ettől kezdve még erősebben határozta meg a politikai életet.

A köztársaság első hónapjai tehát egymásra torlódó válságok között teltek. A monarchia eltűnt, de stabil állam nem lépett a helyére. A forradalom hadban állt Európával, felkeléssel nézett szembe saját területén, gazdasági válság sújtotta, és a Konvent két nagy politikai táborra mind mélyebb bizalmatlansággal figyelte egymást. Az 1793-as évben ebből a helyzetből alakult ki az a rendkívüli kormányzati rendszer, amelyet később a terror korszakával azonosítottak.

15. FEJEZET - SZABADSÁG, DE KINEK? SAINT-DOMINGUE ÉS A RABSZOLGASÁG

Ha a francia forradalom történetét kizárólag Párizs és Versailles felől nézzük, az Emberi és polgári jogok nyilatkozatának egyik legnagyobb ellentmondása könnyen háttérbe szorul. Franciaország 1789-ben gyarmattartó hatalom volt, gazdaságának fontos része pedig rabszolgamunkára épült. A Karib-tenger francia gyarmatai közül Saint-Domingue – a mai Haiti területének nagy része – különösen gazdag volt. Cukrot, kávé, indigót és más értékes termékeket exportált, ültetvényei hatalmas profitot termeltek a tulajdonosoknak és a francia kereskedőknek.

A gazdagság mögött rendkívüli brutalitás állt. 1789-ben Saint-Domingue-ban mintegy félmillió rabszolga élt. A lakosság többsége Afrikában született, mert az ültetvényes rendszer olyan magas halandósággal működött, hogy folyamatosan új embereket hurcoltak be az Atlanti-óceánon keresztül. Laurent Dubois bemutatja, hogy a gyarmat a teljes atlanti rabszolga-kereskedelem jelentős részét felszívta. A cukor- és kávétermelés intenzitása, a büntetések kegyetlensége és a betegségek következtében

a rabszolgák élete gyakran rövid volt. Az ültetvény gazdasági logikája sok tulajdonost arra ösztönzött, hogy a munkaerőt gyorsan kihasználja, majd újonnan vásárolt rabszolgákkal pótolja.

A gyarmati társadalom nem két egyszerű csoportra oszlott. A fehér lakosságon belül különbség volt a nagy ültetvényesek és a szegényebb fehérek között. Mellettük jelentős szabad színes bőrű népesség élt, amelynek tagjai között voltak vagyonos birtokosok és rabszolgatartók is. Jogállásuk mégsem volt azonos a fehérekével: faji korlátozások és társadalmi megaláztatások érték őket. A rabszolgák között szintén sokféle nyelvi, afrikai kulturális és társadalmi háttér találkozott. A rendszer stabilitása azon múlt, hogy ezeket a csoportokat elkülönítve tartsa és az erőszak állandó fenyegetésével fegyelmezze.

1789 hírei gyorsan elérték a gyarmatot. A fehér ültetvényesek egy része a forradalmi szabadság nyelvét arra használta, hogy nagyobb önállóságot követeljen Párizstól és szabadabb kereskedelmet akarjon. A szabad színes bőrűek viszont azt kérdezték: ha az emberek jogaikban egyenlőnek születnek, miért nem illetik meg őket ugyanazok a politikai jogok, mint a fehéreket? Julien Raimond és más képviselőik Párizsban lobbiztak az egyenjogúságért. A gyarmati lobb, a Club Massiac ugyanakkor hatalmas erővel védte az ültetvényes rendet.

A francia törvényhozás hosszú ideig került a rabszolgaság alapvető kérdéséhez. Az 1789-es jognyilatkozat egyetemes nyelvezete és a gyarmati gazdaság érdekei nyílt konfliktusba kerültek. A forradalmárok egy része, köztük az Amis des Noirs, a Feketék Barátainak Társasága a rabszolga-kereskedelem és a rabszolgaság ellen lépett fel, de politikai súlyuk korlátozott volt. A gyarmati képviselők arra figyelmeztettek, hogy az emancipáció összeomlasztaná a gazdaságot és elszakítaná a szigeteket Franciaországtól.

A helyzetet végül nem Párizs döntötte el. 1791 augusztusában Saint-Domingue északi síkságán hatalmas rabszolgafelkelés robbant ki. Ültetvényeket gyújtottak fel, tulajdonosokat öltek meg, és rövid idő alatt fegyveres csoportok ezrei szerveződtek. A felkelés hátterében hosszú évtizedek ellenállási formái, afrikai katonai és vallási hagyományok, a gyarmati társadalom belső konfliktusai és a francia forradalom hírei egyaránt szerepet játszottak. A résztvevők nem egyetlen központi program szerint cselekedtek, de a rabszolgaság rendje többé nem tudott visszatérni korábbi stabilitásához.

A gyarmati polgárháború egyre bonyolultabbá vált. Fehér csoportok harcoltak egymással, szabad színes bőrűek követeltek jogokat, rabszolgahadseregek alakultak, majd Spanyolország és Nagy-Britannia is beavatkozott.

Franciaországban 1792-ben végül elismerték a szabad színes bőrű férfiak politikai egyenjogúságát. A köztársaság biztosokat küldött a gyarmatra, köztük Léger-Félicité Sonthonax-t, hogy érvényt szerezzenek az új rendnek.

1793-ban a francia köztársaság helyzete Saint-Domingue-ban válságossá vált. A brit és spanyol fenyegetés, a fehér ellenállás és a rabszolga felkelők katonai ereje egyaránt veszélyeztette a francia uralmat. Sonthonax augusztusban az északi tartományban szabadságot hirdetett a rabszolgáknak, részben azért, hogy katonai támogatásukat megszerezze. A lépés hamarosan szélesebb emancipációhoz vezetett. 1794. február 4-én a párizsi Nemzeti Konvent a francia gyarmatokon általánosan eltörölte a rabszolgaságot.

Ez volt a forradalom egyetemességi ígéretének egyik legradikálisabb megvalósítása. A korábbi rabszolgák elvben francia állampolgárokká váltak. A párizsi törvényhozás döntését azonban a gyarmat eseményei kényszerítették ki: Saint-Domingue rabszolgái fegyveres felkelésükkel olyan helyzetet teremtettek, amelyhez a francia köztársaságnak alkalmazkodnia kellett. Az emancipáció az alulról kikényszerített forradalom és az állami döntés találkozásából született.

A következő évek legfontosabb alakjává Toussaint Louverture vált. Egykori rabszolgaként katonai és politikai

tehetségével fokozatosan Saint-Domingue legerősebb vezetője lett. Előbb a spanyol oldalon harcolt, majd a francia emancipáció után a köztársasághoz csatlakozott. Hadserege viasszaszorította a brit és spanyol erőket, ő pedig egyre önállóbb politikát folytatott. A rabszolgaságot nem állította helyre, az ültetvényes gazdaság termelését viszont munkafegyelmi kényszerrel próbálta fenntartani, mert tudta, hogy a sziget exportbevétele nélkül a társadalom gazdaságilag összeomolhat.

1801-ben Toussaint olyan alkotmányt adott Saint-Domingue-nak, amely formálisan megőrizte a francia kapcsolatot, de életre szóló kormányzói hatalmat biztosított számára. Bonaparte Napóleon ezt elfogadhatatlan kihívásnak tekintette. 1802-ben Charles Leclerc tábornok vezetésével nagy expedíciós hadsereget küldött a gyarmatra. Ugyanebben az évben a Franciaországhoz visszakerült, illetve az emancipációt ténylegesen végre nem hajtó más gyarmatokon ismét a rabszolgaság rendszere érvényesült. Saint-Domingue lakói számára egyre világosabbá vált, hogy saját szabadságuk is veszélyben van.

Toussaint-t tárgyalás során elfogták és Franciaországba hurcolták, ahol 1803-ban a jura-hegységi Fort de Joux börtönében meghalt. A francia expedíció azonban nem tudta megtörni az ellenállást. A sárgaláz megtizedelte a

katonákat, a fekete és színes bőrű tisztek pedig Jean-Jacques Dessalines vezetésével újra egyesültek a francia uralom ellen. A hadjárat rendkívül kegyetlenné vált: mindkét oldalon tömeges kivégzések és megtorlások történtek.

1803 végére a francia hadsereg vereséget szenvedett. 1804. január 1-jén Dessalines és társai kikiáltották az új állam függetlenségét, és a Haiti nevet választották. A világ első olyan független állama született meg, amelyet sikeres rabszolgafelkelés hozott létre. A haiti forradalom alapjaiban kérdőjelezte meg az atlanti világ gazdasági és faji rendjét. A rabszolgák, akiket a gyarmati ideológia politikai cselekvésre képtelennek tekintett, hadsereget szerveztek, nagyhatalmakat győztek le, és államot alapítottak.

Saint-Domingue története ezért nem független a francia forradalom végén. Ugyanannak az egyetemes jognyelvnek a legkeményebb próbája, amely 1789 augusztusában megszületett. Franciaországban a kiváltságos rendek felszámolása a jogegyenlőség diadalának tűnt, miközben a birodalom leggazdagabb gyarmatán félmillió ember tulajdonként élt. A haiti forradalom arra kényszerítette a korszakot, hogy az „ember” fogalmát szó szerint vegye. És amikor Napóleon megpróbálta visszafordítani ezt a folyamatot, Saint-Domingue lakói fegyverrel védték meg

azt a szabadságot, amelyet a francia forradalom elvei ígértek, de saját küzdelmük tett valósággá.

HÁTTÉRGYÁR

16. FEJEZET - FRANCIAORSZÁG SAJÁT MAGA ELLEN: VENDÉE ÉS POLGÁRHÁBORÚ

1793 márciusában Franciaország nyugati részén olyan felkelés kezdődött, amely hónapokon belül a köztársaság legsúlyosabb belső háborújává vált. A Vendée neve később egyszerre lett a királypárti mártíromság, a forradalmi brutalitás és a történelmi emlékezetpolitika jelképe. A konfliktus hosszú ideig két egyszerű történetben élt tovább. Az egyik szerint fanatikus papok és arisztokraták vezették félre a tudatlan parasztokat, a másik szerint a vallását és királyát védő népet egy ateista forradalmi állam irtotta. Jean-Clément Martin kutatásai éppen az ilyen leegyszerűsítések ellen hatnak. A felkelés mögött több, egymásra rakódó társadalmi és politikai ok állt.

Nyugat-Franciaország számos vidékén erős volt az esküt megtagadó papok támogatottsága. A papság polgári alkotmánya után sok falu saját papját tekintette törvényes lelkipásztornak akkor is, ha az megtagadta az esküt. Az új közigazgatás, a nemzeti javak értékesítése és a helyi hatalom átrendeződése szintén feszültségeket okozott. A forradalom kedvezményezettjei nem mindenütt ugyanazok voltak: a földvásárlásokból gyakran a tehetősebb városi és

falusi rétegek profitáltak, miközben a szegényebb parasztok számára a változás kevés közvetlen előnyt hozott. A helyi közösségek egy része úgy érezte, hogy Párizs új elitje ugyanúgy kívülről rendelkezik fölötté, mint korábban a királyi állam.

A közvetlen szikra az 1793. február 24-én elrendelt 300 ezres katonai újoncozás volt. A sorozás országszerte elégedetlenséget váltott ki, de nyugaton már meglévő vallási és politikai ellenállással találkozott. Március 11-én több helyen zavargások törtek ki, amelyek gyorsan fegyveres felkeléssé alakultak. A résztvevők helyi vezetőket emeltek maguk fölé. Jacques Cathelineau a térség textilkereskedőinek közvetítőjeként dolgozott és mélyen vallásos katolikus volt, Jean-Nicolas Stofflet pedig egykori katona és vadőr; más parancsnokok nemesi háttérből érkeztek. A felkelés tehát nem egy előre megszervezett arisztokrata összeesküvésből indult, bár később királypárti nemesek és papok fontos szerepet kaptak benne.

A lázadók hadserege Katolikus és Királyi Hadseregnek nevezte magát. A név jól mutatta, hogy a vallás és a monarchia idővel közös politikai zászlóvá vált. A harcosok azonban gyakran csak rövid időre hagyták el gazdaságukat. Egy-egy győzelem után hazatértek, hogy földjüket műveljék, majd újra csatlakoztak. Ez a

szervezetlenség egyszerre adott rugalmasságot és korlátozta a stratégiai képességeket.

1793 tavaszán a felkelők meglepő sikereket értek el. Köztársasági egységeket vertek meg, városokat foglaltak el, júniusban pedig Saumurt is bevették. A győzelmek után azonban kiderült, hogy nincs egységes elképzelésük arról, hogyan lehetne a helyi lázadást országos ellenforradalommal változtatni. Nantes ostroma június végén kudarcot vallott, Cathelineau halálos sebet kapott. A köztársaság közben egyre több katonát küldött nyugatra.

A Vendée háborúja a forradalmi vezetők gondolkodását is radikalizálta. 1793 nyarán Párizsból nézve úgy tűnt, az ország minden oldalról támadás alatt áll: külföldi hadseregek a határokon, lázadó tartományok belül, gazdasági válság a városokban. A vendée-i felkelők „brigandokként” szerepeltek a köztársasági nyelvben, ami megkönnyítette, hogy a konfliktust ne politikai polgárháborúként, hanem a nemzet és bűnöző ellenségei közötti harcként lássák. A másik oldalon a köztársasági katonákat és tisztviselőket hitetlen üldözőkként ábrázolták.

1793 őszén a köztársasági csapatok megtörték a felkelők fő haderejét. A lázadók nagy tömege a Loire folyón túlra vonult abban a reményben, hogy kapcsolatba léphet brit segítséggel. Ez a hadjárat, a később virée de Galerne

néven ismert északi menetelés, egyre inkább meneküléssé változott. A harcosokat családtagok, sebesültek és menekülők ezrei kísérték. December végén Savenay közelében a fő erőket szétverték. A szervezett nagy hadsereg összeomlott, de a gerillaháború és a chouan mozgalom még évekig folytatódott.

A katonai győzelmet kegyetlen megtorlás követte. Nantes-ban Jean-Baptiste Carrier konventbiztos működése vált hírhedtté. Foglyok százait, talán ezreit lőtték agyon, guillotine-nal végezték ki vagy fojtották a Loire-ba. A vízbe fojtásokat később a francia noyades néven emlegették, és a thermidori korszakban Carrier ellen is felhasználták bizonyítékként. A Vendée területén 1794 elején Louis-Marie Turreau tábornok úgynevezett pokoli oszlopai vonultak végig. Feladatuk a felkelő területek megtisztítása volt, és számos falut felégettek, civileket öltek meg, készleteket pusztítottak el.

Ezek az atrocitások a mai napig vitát váltanak ki. A XX. század végén egyes szerzők a Vendée megtorlását népiirtásként írták le. Jean-Clément Martin ezt a kategóriát elutasítja. Érvelésének egyik fontos eleme, hogy a forradalmi kormányzat döntései, a katonai parancsok és a helyi végrehajtás között jelentős különbségek voltak, a köztársasági erőszak pedig egy polgárháború logikájában radikalizálódott. Ez nem kisebbíti a civilek ellen elkövetett

tömeges gyilkosságokat. Inkább arra figyelmeztet, hogy a történelmi minősítéshez pontosan kell vizsgálni a szándékot, a célcsoport meghatározását és a parancsok végrehajtását.

A Vendée veszteségeit nehéz pontosan meghatározni. Harcok, kivégzések, járványok, éhezés és menekülés együtt pusztították a térséget. Biztosan emberek tízezrei haltak meg, és egész közösségek szenvedtek súlyos veszteségeket. A köztársasági katonák között szintén sok halott volt. A polgárháború tapasztalata mindkét oldalon olyan emlékezetet teremtett, amely generációkon át fennmaradt.

A nyugati háború azért is lényeges, mert megmutatja a forradalmi állam erejének és gyengeségének kettősségét. A köztársaság képes volt hatalmas hadsereget mozgósítani és végül leverni egy kiterjedt felkelést, közben azonban helyi megbízottai és katonai parancsnokai gyakran önállóan cselekedtek. A központi hatalom a terror hónapjaiban egyszerre törekedett szigorú ellenőrzésre és támaszkodott olyan emberekre, akiket a távolság, a rossz kommunikáció és a rendkívüli felhatalmazás szinte korlátlan helyi hatalomhoz juttatott.

A Vendée történetéből az is látszik, hogy a forradalom nem az egész ország azonos ütemű politikai átalakulása volt. Ami Párizsban felszabadulásnak tűnt, egy nyugati

faluban vallási üldözésként vagy távoli bürokratikus kényszerként jelenhetett meg. A köztársaság saját állampolgárai ellen vívott háborúja ettől lett különösen tragikus. A felek ugyanannak az országnak a jövőjéért harcoltak, de 1793-ra már alig maradt közös politikai nyelvük.

17. FEJEZET - HOGYAN SZÜLETETT MEG A TERROR?

A terror szó könnyen azt a képzetet kelti, hogy 1793-ban egy kész rendszer született, amelyet néhány radikális vezető tudatosan tervezett meg. A folyamat ennél fokozatosabb volt. A forradalmi kormányzat rendkívüli intézkedései különböző időpontokban, különböző válságokra adott válaszként jelentek meg, majd 1793 őszére kapcsolódtak össze olyan rendszerre, amelyben a gyanú, a gyorsított igazságszolgáltatás és a politikai kényszer központi szerepet kapott.

Timothy Tackett a terror kialakulását hosszú érzelmi és politikai folyamatként írja le. 1789-ben a képviselők többsége optimista volt: hittek abban, hogy a nemzeti egység és az észszerű alkotmány képes lezárni a válságot. Az ezt követő években azonban újra és újra olyan események történtek, amelyek az összeesküvés képzetét erősítették. A király szökése, az emigránsok szervezkedése, a külföldi háború, Dumouriez árulása, a papokkal kapcsolatos konfliktusok és a belső felkelések mind valódi okot adtak a félelemre. Ehhez társultak túlzó hírek, pletykák és politikai rágalmak.

1793 márciusában a katonai válság gyors intézményi válaszokat szült. Március 10-én létrehozták a Forradalmi Törvényszéket, amelynek feladata az ellenforradalmi bűncselekmények tárgyalása lett. Március 21-én felügyeleti bizottságok szervezéséről döntöttek, amelyek helyi szinten figyelték a gyanús személyeket. Április 6-án megalakult a Közjóléti Bizottság, amelyet eredetileg a háborús végrehajtás összehangolására hoztak létre. A testület tagjai között Danton is ott volt, de a bizottság összetétele a következő hónapokban többször változott.

A girondiak és a hegy pártiak közötti konfliktus közben végzetessé vált. A girondiak a párizsi kommün és a sans-culotte-ok nyomását a nemzeti képviselő elleni fenyegetésnek látták. A hegy pártiak viszont azzal vádolták őket, hogy a háború és a gazdasági válság idején akadályozzák a köztársaság megmentését. 1793. május 31. és június 2. között fegyveres párizsi tömegek vették körül a Konventet, és kikényszerítették vezető girondi képviselők letartóztatását. A nemzeti törvényhozás egy fővárosi felkelés nyomására tisztította meg saját sorait.

A girondiak bukása után több tartományi város fellázadt a párizsi központ ellen. Lyonban, Marseille-ben, Bordeaux-ban, Caenban és másutt eltérő jellegű mozgalmak alakultak. A forradalmi kormány „föderalista lázadásként” kezelte őket, bár a résztvevők céljai nem

voltak egységesek, és sokan közülük nem akarták Franciaország föderális felosztását. A közös elem inkább a párizsi radikalizmus és a hegyparti hatalom elleni fellépés volt. A kormány számára azonban 1793 nyarán úgy tűnhetett, hogy az ország területének jelentős része kicsúszik az ellenőrzése alól.

A háborús helyzet is súlyos volt. Az első koalíció hadseregei több fronton fenyegették Franciaországot, Toulon pedig brit kézre került. Augusztus 23-án a Konvent elrendelte a levée en masse-t, az egész nemzet erőforrásainak háborús mozgósítását. A fiatal férfiak katonai szolgálatra indultak, a többieknek a hadsereg felszerelésében és ellátásában kellett részt venniük. A rendelet a modern tömegháború egyik fontos előzményévé vált: a konfliktus a kis hivatásos hadseregek világából a nemzet egészének mozgósítása felé lépett tovább.

Párizsban eközben a megélhetési válság fokozta a politikai nyomást. Az assignata értékvesztése és az élelmiszerárak emelkedése különösen a bérből élőket sújtotta. A sans-culotte-ok árszabályozást, a gabonafelhalmozók elleni fellépést és keményebb forradalmi igazságszolgáltatást követeltek. Az enragés, magyarul a „veszettek” radikális szónokai a gazdagokat és spekulánsokat támadták. A Konvent szeptemberben általánosabb árszabályozást vezetett be, a maximum

rendszerével korlátozva alapvető termékek árát és később egyes béreket is.

1793. szeptember 5-én újabb párizsi tömegmozgás kényszerítette a Konventet rendkívüli intézkedésekre. A korszak híres fordulata szerint „a terrort napirendre kell tűzni”, bár a terror soha nem lett egyetlen, pontosan meghatározott törvényi program neve. Szeptember 17-én elfogadták a gyanúsokról szóló törvényt, amely széles kategóriák alapján lehetővé tette az olyan személyek letartóztatását, akiket a forradalom ellenségeinek véltek. A „gyanús” fogalma bizonytalan volt: egykori nemes, emigráns hozzátartozója, politikailag rossz hírű polgár vagy bárki, akinek kapcsolatai, magatartása, szavai vagy írásai gyanút keltettek, könnyen vizsgálat alá kerülhetett.

A Közjóléti Bizottság nyár végétől egyre nagyobb hatalmat kapott. Robespierre július 27-én lett tagja. A bizottság mellett működő Közbiztonsági Bizottság a rendőri és megfigyelési ügyekben játszott központi szerepet. A Konvent 1793 októberében kimondta, hogy a kormányzat a békéig „forradalmi” jellegű lesz. Az ugyanabban az évben elfogadott demokratikus, általános férfi választójogot ígérő alkotmányt nem léptették életbe. A háborús szükségállapot felülírta a normális alkotmányos működést.

A terror politikai logikája az volt, hogy a köztársaság rendkívüli veszélyben van, ezért az államnak rendkívüli eszközökre van szüksége. E gondolatnak volt valós alapja: 1793 Franciaországa tényleg háborút és polgárháborút vívott egyszerre. A veszély azonban egyre könnyebben igazolta az ellenőrzés nélküli kényszert. Ha az ellenség bárhol rejtőzhet, akkor mindenki potenciális gyanúsított. Ha egy katonai vereség mögött árulás állhat, akkor a sikertelenség önmagában erkölcsi gyanút kelthet. Ha a köztársaság megmentése a legfőbb érték, akkor a jogi garanciák könnyen másodlagosnak tűnnek.

A terror ezért nem egyetlen ember műve volt. Robespierre a rendszer egyik legfontosabb vezetője lett, de nem rendelkezett korlátlan diktátori hatalommal. A Közjóléti Bizottság kollektív testületként működött, a Konvent továbbra is törvényhozott, a helyi bizottságok, hadseregek és kiküldött képviselők pedig saját hatalmi dinamikával rendelkeztek. Éppen ez tette a rendszert nehezen ellenőrizhetővé. A központ egyre több ügyet akart szabályozni, miközben a végrehajtás gyakran helyi emberek kezében volt.

1793 végére a katonai helyzet javulni kezdett. A köztársasági hadsereg viaszorította a külső ellenségeket, Toulont decemberben visszafoglalták, a vendée-i fő hadsereget Savenay-nál legyőzték. A terror

azonban nem szűnt meg a veszély csökkenésével. Sőt, 1794 első felében a politikai tisztogatások Párizsban a forradalmi vezetők belső köre felé fordultak. A rendszer, amelyet a külső és belső ellenség elleni védekezésre építettek ki, lassan saját megteremtőit kezdte fenyegetni.

18. FEJEZET - ROBESPIERRE, DANTON, MARAT ÉS SAINT-JUST

A francia forradalom emlékezetét gyakran néhány erős arc uralja. Robespierre merev tekintete, Danton hatalmas termete és szónoki ereje, Marat turbánnal bekötött feje David festményén, Saint-Just fiatal, komor arca szinte jelképekké vált. A valós politikai személyiségek azonban sokkal összetettebbek voltak annál, mint amit a későbbi legendák sugallnak. Közös bennük, hogy egyikük sem 1789-ben indult kész „terroristaként”. Pályájukat a forradalom gyorsan változó helyzete alakította.

Maximilien Robespierre Arras-ból érkezett ügyvédként a rendi gyűlésbe. 1789-ben még kevéssé ismert képviselő volt, de következetesen kiállt a politikai jogok szélesítése, a zsidók egyenjogúsítása és több más demokratikus követelés mellett. Ellenezte a háborút 1791-1792-ben, mert attól tartott, hogy katonai diktatúra és belső elnyomás következhet belőle. A halálbüntetés kérdésében korábban korlátozó álláspontot vallott, a forradalom radikalizálódásával azonban maga is elfogadta a politikai kivégzést mint a köztársaság védelmének eszközét. Ez az út jól mutatja, mennyire megváltoztatta a válság a politikai mércéket.

Robespierre erejének egyik forrása erkölcsi hírneve volt. „Megvesztegethetetlenként” emlegették, egyszerű életvitelét és következetességét támogatói a közjó iránti elkötelezettség bizonyítékának tekintették. Marisa Linton szerint a forradalmi politikában az erény fogalma különös súlyt kapott. A politikusnak nem volt elég jó programot képviselnie: bizonyítania kellett, hogy személyes érdektől mentesen cselekszik. A régi rendet a korrupció, udvari intrika és hivatalvásárlás világaként ábrázolták, ezért az új köztársaság vezetőitől erkölcsi tisztaságot vártak.

Ez a követelmény veszélyes következményeket hordozott. Az ember belső szándékait nem lehet biztosan látni. A politikai ellenfél ezért könnyen „álarcot viselő” képmutatóvá válhatott, aki hazafias szavakkal rejti el önző vagy ellenforradalmi céljait. Linton elemzésében a forradalmi vezetők közötti barátság és bizalom fokozatos felbomlása közvetlenül hozzájárult a terror belső tisztogatásaihoz. A politikusok gyakran személyesen ismerték egymást, együtt dolgoztak klubokban és bizottságokban, majd ugyanaz a közelség tette lehetővé, hogy egymás gyengeségeit, adósságait és korábbi kapcsolatait felhasználják.

Georges Danton egészen más karakter volt. Erőtéljes szónok, társasági ember, a kordelierek körének egyik vezetője. 1792 augusztusa után igazságügy-miniszter lett,

és fontos szerepet játszott a háborús mozgósításban. A szeptemberi mészárlások idején tanúsított magatartása máig vitatott: nem ő szervezte a gyilkosságokat, de hatalmi helyzetében sem állította meg őket. 1793 tavaszán a Közjóléti Bizottság első összetételében is részt vett, a testület júliusi újjáalakításakor azonban már nem került vissza. Idővel egyre inkább a terror enyhítésének és a politikai megbékélésnek a lehetőségét kereste.

Jean-Paul Marat a forradalom egyik legszélsőségebb hangú újságírója lett. Írásaiban újra és újra árulók, összeesküvők és korrupt politikusok leleplezését követelte, és gyakran nyíltan beszélt erőszakos megtorlásról. Súlyos bőrbetegsége miatt gyakran gyógyító fürdőt vett, és sokszor a kádjában dolgozott. 1793. július 13-án Charlotte Corday, a girondiak iránt rokonszenvező normandiai fiatal nő jutott be hozzá azzal az ürüggyel, hogy összeesküvőkről ad információt. Késsel halálosan megsebesítette.

Corday azt hitte, Marat eltávolításával csökkenti a vérontást. Az ellenkezője történt. A meggyilkolt újságíróból forradalmi mártír lett. David festménye szinte krisztusi nyugalommal ábrázolta a kádban fekvő holttestet, temetése politikai rítussá vált, szívét ereklyeként tisztelték. A forradalmi politika egyre több halott hőst teremtett, akiknek emléke újabb erkölcsi mércét állított az élők elé.

Louis Antoine de Saint-Just mindössze huszonhat éves volt, amikor 1793-ban a Közjóléti Bizottság tagja lett. Rendkívüli intellektuális fegyelem, könyörtelen politikai következetesség és erős republikánus erkölcsi nyelv jellemezte. A hadseregekhez küldött megbízottként a katonai fegyelem helyreállításán dolgozott, Párizsban pedig a köztársasági erény és az ellenségek elleni keménység egyik legfontosabb szószólója lett. Személyét később könnyű volt a „terror arkangyalaként” mitologizálni, de működését a kollektív bizottsági rendszer és a háborús állam összefüggésében kell látni.

1793 végén a jakobinus táboron belül két irányzat élezte ki a konfliktust. Hébert és hívei, akiket ellenfeleik hébertistáknak neveztek, szoros kapcsolatban álltak a radikális sans-culotte körökkel, támogatták a kereszténytelenítést és újabb kemény intézkedéseket követeltek. A másik oldalon Danton, Camille Desmoulins és társaik az „engedékenység” felé mozdultak. Desmoulins Le Vieux Cordelier című lapjában a gyanúsítottak tömeges fogva tartását és a terror túlkapásait bírálta.

Robespierre mindkét irányban veszélyt látott. Az ateista radikalizmus szerinte elidegenítette a vallásos lakosságot és szétzilálta a kormány tekintélyét. A dantonisták békülékenysége viszont akkor tűnt kockázatosnak, amikor a vezetők még mindig összeesküvésektől és külföldi

befolyástól tartottak. A két csoport elleni fellépés eredményeként Robespierre és a Közjóléti Bizottság középen maradni látszott, de ezzel saját politikai támaszait is felszámolta.

A vezetők személyes kapcsolatait tovább mérgezte a korrupciós ügyek sora. A Kelet-indiai Társaság felszámolása körüli pénzügyi botrányban több képviselő neve felmerült, köztük Fabre d'Églantine-é és François Chabot-é. A vádak egy részének valós alapja volt, de az ügy hamar összefonódott az állítólagos „külföldi összeesküvés” képzetével. A korrupció ettől kezdve pénzügyi bűnnél súlyosabb politikai jelentést kapott: bizonyítékká válhatott arra, hogy valaki a köztársaság ellenségeinek szolgálatában áll.

A forradalmi erény politikája így paradox helyzetet teremtett. Minél magasabb erkölcsi mércét állítottak a vezetők elé, annál könnyebb volt a hibát árulásként értelmezni. A kompromisszum gyanús lett, mert felmerült, hogy személyes érdek áll mögötte. A barátság gyanús lett, mert összejátszás lehetett. A gazdagság gyanús lett, mert korrupciót jelezhetett. A szegénység és egyszerű életmód viszont politikai tőkévé vált.

1794 tavaszára a forradalom legismertebb vezetői közül többen már egymás ellen fordultak. A személyes hatalmi rivalizálás is szerepet játszott a konfliktusokban, de a tét

ennél jóval nagyobb volt: hogyan lehet túlélni a háborút, meddig tarthat a rendkívüli kormányzás, és ki jogosult eldönteni, ki tekinthető igaz hazafinak. A válasz egyre gyakrabban a Forradalmi Törvényszéken született meg.

19. FEJEZET - A TERROR HÉTKÖZNAPJAI

A terror emlékezetének központi képe a guillotine. A penge valóban a korszak legerősebb jelképévé vált, a rendszer azonban jóval szélesebben szőtte át a mindennapokat. Része volt a letartóztatás, a megfigyelés, a politikai megbízhatóságot igazoló iratok rendszere, a helyi bizottságok hatalma, az élelmiszer-ellenőrzés, a rekvirálás, a hadseregekhez küldött megbízottak tevékenysége és az állandó félelem a feljelentéstől. A köztársaság rendkívüli kormányzata az élet sok területén éreztette jelenlétét.

A gyanúsakról szóló törvény rendkívül tág kategóriákat használt. Letartóztathatták azokat, akik magatartásukkal, kapcsolataikkal, beszédeikkel vagy írásaikkal a zsarnokság vagy az ellenforradalom híveinek tűntek. A helyi felügyeleti bizottságok gyakran személyes ismeretség alapján döntöttek. Ez lehetővé tette, hogy régi szomszédsági konfliktusok, üzleti viták vagy családi haragok politikai formát kapjanak. A forradalmi állam a társadalom saját feszültségeit is magába szívta.

A börtönök megteltek. A fogva tartás önmagában súlyos büntetés volt, különösen a zsúfoltság, a betegségek és a bizonytalanság miatt. Sok gyanúsított soha nem került

bíróság elé, másokat hónapok után szabadon engedtek. A terror áldozatainak történetéhez ezért azok is hozzátartoznak, akik nem jutottak el a guillotine-ig, de elvesztették szabadságukat, vagyonukat vagy megélhetésüket.

A Forradalmi Törvényszék Párizsban eleinte a későbbi hónapokhoz képest viszonylag körültekintőbb eljárást folytatott. A vádlottakat kihallgatták, tanúkat hallgattak meg, és felmentések is születtek. A politikai nyomás azonban fokozatosan nőtt. Marie Antoinette 1793 októberi pere már erősen politikai jellegű volt. A királynét hazaárulással és az ellenséggel való kapcsolattal vádolták, a vádiratba pedig olyan erkölcsi és szexuális vádak is bekerültek, amelyek még egyes forradalmárok számára is túlzónak tűntek. Október 16-án kivégezték.

Ugyanebben a hónapban a vezető girondiak kerültek bíróság elé. A politikai per egyre inkább azt szolgálta, hogy a forradalom vereséget szenvedett csoportjait jogilag is ellenséggé minősítsék. Madame Roland novemberben lépett a verpadra, Olympe de Gouges-t szintén kivégezték. Bailly, Párizs egykori polgármestere, aki 1789-ben a Nemzetgyűlés elnökeként a forradalom hőse volt, ugyancsak halálos ítéletet kapott. A forradalom története gyorsan változtatta a hőöket gyanúsítottakká.

A terror vidéki arca gyakran brutálisabb volt, mint a párizsi bírósági eljárás. Lyon a girondiak bukása után fellázadt a Konvent ellen, és hosszú ostromot kellett kiállnia. A város visszafoglalása után tömeges megtorlás kezdődött. A guillotine túl lassúnak bizonyult, ezért foglyokat kartáccsal lőttek agyon. Nantes-ban Carrier vízbe fojtásai váltak hírhedtté. Toulonban, amely brit segítséget fogadott és átadta a kikötőt az ellenségnek, a visszafoglalás után szintén súlyos kivégzések következtek.

Jean-Clément Martin hangsúlyozza, hogy ezeket a helyi terrorokat nem szabad teljesen azonosnak tekinteni. A konventbiztosok eltérően viselkedtek, a helyi politikai kultúra és a polgárháborús helyzet is befolyásolta az erőszak szintjét. Párizs időnként visszahívott vagy megbüntetett túlkapásokat elkövető megbízottakat. Más esetekben azonban a központi kormány maga követelt könyörtelen fellépést. Az állami terror és a helyi erőszak határa gyakran elmosódott.

A terror gazdasági dimenziója is meghatározta a hétköznapiakat. A maximum törvényeivel a kormány megpróbálta korlátozni az alapvető élelmiszerek árát. A rekvirálások és a gabonaelosztás a hadsereg és a városok ellátását szolgálták. A parasztok számára ez gyakran kényszerként jelent meg, a városi sans-culotte-ok viszont úgy érezték, az állam végre védi őket a spekulánsoktól. A

gazdasági szabadság korábbi forradalmi elve átmenetileg háttérbe szorult a megélhetési biztonság mögött.

A társadalmi nyomás a viselkedésben is érződött. A hazafias jelképek, az ünnepeken való részvétel, a megfelelő megszólítás és a politikai nyelv mind lojalitási jelek lehettek. A radikális aktivisták szemében a közöny is gyanússá válhatott. A forradalmi naptár, a polgári ünnepek és a kereszténytelenítés egyes vidékein a lakosság azt tapasztalhatta, hogy a politikai hatalom a mindennapi időrendjét is át akarja formálni.

A hivatalos halálos ítéletek alapján végrehajtott kivégzések száma a terror időszakában mintegy 16–17 ezerre tehető. A polgárháborús harcokban, helyi tömeges megtorlásokban és börtönökben elhunytak miatt a politikai erőszak teljes embervesztesége ennél jóval magasabb volt. A területi megoszlás rendkívül egyenetlen: a kivégzések és tömeges erőszak jelentős része a polgárháború által érintett nyugati és délkeleti régiókra koncentrálódott. Ez ismét arra figyelmeztet, hogy a „terror” nem azonos módon borította be egész Franciaországot.

A terror társadalmi támogatottsága helyenként és csoportonként erősen különbözött. A sans-culotte mozgalom sok tagja valóban követelt kemény fellépést, mert úgy érezte, a köztársaság létét gazdag spekulánsok, árulók és külföldi ügynökök fenyegetik. Mások a félelem

miatt hallgattak. Voltak olyan helyi közösségek, ahol a forradalmi bizottságok régi társadalmi sérelmeket orvosoltak, és olyanok is, ahol új zsarnokságot építettek. A köztársaság rendkívüli állama egyszerre támaszkodott társadalmi mozgósításra és kényszerre.

1794 tavaszán, amikor a katonai helyzet már javult, egyre nehezebb volt megmagyarázni, miért kell tovább fokozni a terrort. A politikai vezetők belső harcai ekkor a rendszer középpontjába kerültek. Az a gépezet, amely a köztársaság ellenségeit kereste, egyre gyakrabban a forradalmárok között találta meg őket.

20. FEJEZET – AMIKOR A FORRADALOM FELFALJA VEZETŐIT

1794 márciusában a forradalmi kormány először a radikális Hébert és társai ellen csapott le. A hébertisták a sans-culotte mozgalomhoz, a Père Duchesne hangos politikájához és a kereszténytelenítéshez kötődtek. A Közjóléti Bizottság vezetői attól tartottak, hogy új felkelésre készülnek és veszélyeztetik a központi kormányzatot. Hébert-t, Charles-Philippe Ronsint, François-Nicolas Vincent-t és társaikat letartóztatták, majd március 24-én kivégezték. A párizsi radikális népi mozgalom egyik fontos politikai központja ezzel súlyos csapást kapott.

Alig néhány nappal később a másik oldal került sorra. Dantont, Camille Desmoulins-t és több társukat március végén őrizetbe vették. A vádak között korrupció, politikai összeesküvés és a köztársaság meggyengítése szerepelt. Danton hatalmas tekintélyű szónok volt, ezért pere komoly kockázatot jelentett a kormánynak. A tárgyaláson hevesen védekezett, a közönségre is hatott. A Konvent ezért olyan rendelkezést fogadott el, amely lehetővé tette a bíróság számára, hogy a rendet zavaró vádlottat kizárja a tárgyalásból. 1794. április 5-én Dantont, Desmoulins-t és

társaikat kivégezték.

A két tisztogatás után Robespierre és szövetségesei látszólag megszabadultak a bal- és jobboldali kihívóktól. Valójában sokkal sebezhetőbbé váltak. A hébertisták eltűnésével gyengült a kapcsolat a sans-culotte aktivistákkal, Danton kivégzése pedig azt jelezte a Konvent képviselőinek, hogy a forradalom egyik leghíresebb vezetőjét sem védi múltja vagy népszerűsége. A politikusok egyre inkább saját biztonságuk miatt kezdtek aggódni.

Marisa Linton értelmezésében a tisztogatások mögött a forradalmi hitelesség válsága állt. Danton életmódját, pénzügyeit és kapcsolatait régóta támadták. A közjóért élő „erényes” politikus ideáljával szemben könnyen gyanúsak tűnt gazdagsága és társasági természete. Desmoulins pedig azzal vált veszélyessé, hogy korábbi barátaitól kérte számon a terror folytatását. A politikai barátságok felbomlása különösen kegyetlenné tette a konfliktust: Robespierre és Desmoulins együtt tanultak a párizsi Louis-le-Grand kollégiumban, most pedig az egyik nem mentette meg a másikat.

A Közjóléti Bizottságon belül sem volt egység. Robespierre gyakran került vitába Billaud-Varenne-nel, Collot d'Herbois-val és más tagokkal. Carnot elsősorban a hadügyekre összpontosított, Barère politikai közvetítőként működött. Robespierre tekintélye nagy volt a jakobinus

klubban és a Konventben, de nem volt olyan formális tisztsége, amely diktátori hatalmat adott volna neki. A későbbi „Robespierre-diktatúra” képét részben azok építették fel, akik bukása után saját szerepüket akarták kisebbiteni a terrorban.

1794. június 8-án megrendezték a Legfőbb Lény ünnepét. Robespierre a Konvent elnökeként központi szerepet kapott, David pedig hatalmas díszleteket tervezett. A menet, a mesterséges hegy és a szimbolikus szobrok egy erkölcsi köztársaság képét kívánták megjeleníteni. Robespierre ellenfelei számára viszont a látvány könnyen személyi kultusznak tűnt. Gúnyolódtak azon, hogy az „új főpap” a tömeg előtt vonul.

Két nappal később, június 10-én – a forradalmi naptár szerint prairial 22-én – a Konvent szigorította a Forradalmi Törvényszék eljárását. A törvény szűkítette a védelem lehetőségeit, egyszerűsítette a bizonyítást, és lényegében két kimenetet hagyott: felmentést vagy halált. A következő hetekben a párizsi kivégzések száma meredeken emelkedett. Ezt az időszakot nevezik nagy terrornak.

A prairiali törvény politikai hatása legalább olyan fontos volt, mint jogi tartalma. A Konvent képviselői korábban bizonyos fokú mentelmi védelmet élveztek; most attól féltek, hogy bárkit gyorsan a törvényszék elé lehet állítani. Robespierre a Közjóléti Bizottságban kiéleződő viták után

hosszabb időre elmaradt annak üléseiről, bár a jakobinus klubban továbbra is rendszeresen megjelent és felszólalt. Távolléte csak növelte a bizonytalanságot. Mindenki azt találgatta, kik szerepelhetnek a következő vádiraton.

Közben a katonai veszély csökkent. 1794. június 26-án Fleurus-nél a francia hadsereg fontos győzelmet aratott az osztrák és szövetséges erők fölött. A köztársaság határai biztonságosabbá váltak. A terror folytatása ezért egyre kevésbé tűnt a közvetlen katonai túlélés szükségszerű következményének. A Konventben sok képviselő úgy érezte, hogy a rendkívüli rendszer most már saját fennmaradásáért működik.

Július 26-án, thermidor 8-án Robespierre hosszú beszédet mondott a Konventben. Összeesküvésről, korrupcióról és a kormány ellenségeiről beszélt, de nem nevezett meg mindenkit, akit vádolt. Ez végzetes taktikai hiba lett. A hallgatók közül sokan magukra ismerhettek a homályos utalásokban. A beszédet előbb kinyomtatni rendelték, majd a hangulat megfordult, és a Konvent visszavonta a döntést.

Másnap, thermidor 9-én Robespierre ellenfelei összehangoltan léptek fel. Amikor Saint-Just beszélni kezdett, félbeszakították. Tallien, Billaud-Varenne és más képviselők támadták Robespierre-t, akinek alig engedték, hogy válaszoljon. A Konvent végül letartóztatta őt,

Saint-Justöt, Couthont, Augustin Robespierre-t és Le Bas-t. A párizsi kommün azonban megpróbálta kiszabadítani őket, és a Hôtel de Ville-ben gyűjtötte össze híveiket.

Az éjszaka döntötte el a forradalom egyik legdrámaibb politikai válságát. A kommün mozgósítása bizonytalanul sikerült. A sans-culotte bázis már jóval gyengébb volt, mint egy évvel korábban, részben éppen a hébertisták leverése miatt. A Konvent törvényen kívül helyezte Robespierre-éket, és saját fegyveres erői a városházához vonultak. A Hôtel de Ville-ben kaotikus jelenetek következtek. Le Bas öngyilkos lett, Augustin Robespierre kiugrott vagy kiesett egy ablakból, Maximilien Robespierre állkapcsát lövés roncsolta szét. Nem tudjuk teljes bizonyossággal, hogy maga próbált-e öngyilkos lenni, vagy egy csendőr lőtte meg.

Thermidor 10-én Robespierre-t, Saint-Justöt, Couthont és társaikat bírósági tárgyalás nélkül, törvényen kívül helyezettként vitték a guillotine-hoz. A következő napokban a párizsi kommün számos vezetőjét is kivégezték. A tömeg ezúttal tapsolt Robespierre halálának, ahogy korábban más politikai ellenségek kivégzését ünnepelte.

Robespierre bukása után a thermidori győzteseknek politikailag kapóra jött az a történet, amely szerint Franciaország egyetlen diktátortól szabadult meg. Így

azok is könnyebben távolíthatták el maguktól a terror felelősségét, akik korábban részt vettek intézményeinek működtetésében. Robespierre fontos szereplő és felelős döntéshozó volt, de a terror kollektív rendszerében működött. Bukását olyan képviselők is előkészítették, akik korábban maguk is kemény megtorlásokat támogattak.

Thermidor ezért nem a terror és a szabadság tiszta határvonala. Inkább egy hatalmi koalíció szétesése, amely után a túlélők gyorsan új politikai nyelvet teremtettek. A következő hónapokban felszámolták a rendkívüli kormányzat jelentős részét, de új erőszakhullámok is kezdődtek. A forradalom ismét irányt váltott, és azok, akik tegnap még a jakobinus rendszer szolgái voltak, ma már annak áldozataiként vagy ellenfeleiként mutatkoztak be.

21. FEJEZET - THERMIDOR: A TERROR UTÁN

Robespierre kivégzése után sok kortárs úgy érezte, egyetlen éjszaka alatt véget ért a terror. A későbbi emlékezet is hajlamos éles választóvonalként kezelni thermidor 9-ét. Az intézmények és a politikai gyakorlat azonban fokozatosabban változtak. A Konvent tagjai közül sokan ugyanazok voltak, akik néhány héttel korábban még megszavazták a rendkívüli törvényeket. Most új helyzethez kellett alkalmazkodniuk, és közben saját felelősségüket is át kellett értelmezniük.

Az első hetekben a prairial 22-i törvényt hatályon kívül helyezték, a Forradalmi Törvényszék működését átalakították, és csökkentették a Közjóléti Bizottság hatalmát. A bizottság tagjai ezentúl rendszeresebben cserélődtek, így nehezebb lett tartósan egy szűk kör kezében összpontosítani a végrehajtó hatalmat. Foglyok ezreit engedték szabadon, és a sajtóban sorra jelentek meg beszámolók a terror börtöneiről, a vidéki túlkapásokról és a korábbi vezetők felelősségéről.

A politikai nyelv szinte egyik napról a másikra megváltozott. Az „erény” és a „forradalmi kormányzat” helyett egyre többet beszéltek törvényességről, mérsékletéről és a terror áldozatairól. A fordulat ettől még

nem tette hirtelen liberálissá a thermidori politikusokat. Egyik legfontosabb céljuk saját túlélésük és hatalmuk biztosítása volt. Többen közülük, például Tallien, korábban kemény megtorlásokban vettek részt. Most Robespierre személyére és közvetlen körére igyekeztek áthárítani a rendszer bűneinek legnagyobb részét.

A jakobinusok gyorsan elvesztették befolyásukat. A klub ellen utcai támadások indultak, és 1794 novemberében bezárták. A párizsi aranyifjaknak, jeunesse dorée-nak nevezett fiatalok – köztük a divatos, botokkal járó muscadinek – rendszeresen összecsaptak a sans-culotte-okkal. A politikai erőszak tehát nem tűnt el, csak irányt váltott. Dél-Franciaország egyes vidékein 1795-ben fehérterror bontakozott ki: korábbi jakobinusokat, köztársasági aktivistákat és terrorhoz kötődő személyeket öltek meg vagy üldöztek.

Az árszabályozás felszámolása különösen súlyosan érintette a városi szegényeket. 1794 decemberében eltörölték a maximum rendszerét. Az assignata értéke tovább zuhant, az 1794-1795-ös tél pedig kemény volt. Párizsban újra hosszú sorok alakultak ki az élelmiszerért, a kenyéradagok csökkentek. A sans-culotte mozgalom politikai szervezeteit ugyan meggyengítették, a társadalmi elégedetlenség azonban megmaradt.

1795 tavaszán két nagy párizsi felkelés mutatta meg a válság mélységét. Germinalban, majd prairialban tömegek vonultak a Konventhez kenyeret és az 1793-as alkotmány életbe léptetését követelve. Május 20-án a felkelők betörték a törvényhozás termébe, és Jean Féraud képviselőt megölték; levágott fejét pikára tűzték. A jelenet hátborzongató módon idézte fel 1789 és 1792 népi erőszakát, de ezúttal a Konvent már nem engedett az utcai nyomásnak. A hadsereg és a Nemzeti Gárda leverte a mozgalmat, a radikális képviselőket letartóztatták, a sans-culotte politikai erő megtört.

A thermidori fordulat társadalmi értelemben is új hangsúlyokat hozott. A forradalmi aszkézis és az egyenlősítő külsőségek helyett ismét megjelent a gazdagság és a divat látványosabb kultúrája. Párizsban bálók, szalonok és új öltözködési divatok jelezték, hogy a társadalom egy része elege lett az előző évek erkölcsi szigorából. A túlélők számára a szórakozás sokszor politikai állásfoglalásnak is számított: visszatérés az élethez a halál mindennapos közelsége után.

Közben a terror vidéki felelőseit is számon kérték. Carrier-t 1794 végén kivégezték a nantes-i kegyetlenkedések miatt. Más konventbiztosok és helyi vezetők ellen perek indultak. A felelősségre vonás azonban szelektív maradt. A hatalmi viszonyok, a személyes

kapcsolatok és az új politikai szövetségek erősen befolyásolták, kit tekintettek bűnösnek.

Az 1793-as demokratikus alkotmányt a thermidori vezetők már nem akarták életbe léptetni. Úgy vélték, a közvetlenebb népszuverenitás és a párizsi tömeg nyomása vezetett a terrorhoz. 1795-ben új alkotmányt dolgoztak ki, amely tudatosan fékezte a politikai részvételt és megosztotta a hatalmat. Kétkamarás törvényhozást hoztak létre: az Ötszázak Tanácsát és a Vének Tanácsát. A végrehajtó hatalmat öt direktor gyakorolta. A választójog ismét vagyoni feltételekhez kötődött.

A rendszer tervezői leginkább attól féltek, hogy valamelyik szélsőség újra megszerzi a hatalmat. A jakobinus diktatúra visszatérését ugyanúgy el akarták kerülni, mint a Bourbon-monarchia restaurációját. Ezért úgy döntöttek, hogy az új törvényhozás tagjainak kétharmadát a Konvent jelenlegi tagjai közül kell kiválasztani. A rendelkezés feldühítette a royalistákat és azokat, akik teljes politikai újramezklést akartak.

1795 októberében, vendémiaire 13-án királpárti és konzervatív párizsi erők felkelést indítottak a Konvent ellen. A törvényhozás ezúttal katonai erőhöz nyúlt. Paul Barras a védelem szervezésében egy huszonhat éves tábornokot bízott meg fontos feladattal: Bonaparte Napóleont. A tüzérséget határozottan alkalmazták, a

felkelést gyorsan leverték. A fiatal korzikai tiszt neve ettől kezdve országosan ismert lett.

Thermidor tehát lezárta a jakobinus terror politikai rendszerét, de nem hozott nyugalmat. A forradalom újra a középutat kereste, miközben a társadalom két oldalról is nyomást gyakorolt rá. A baloldali radikálisok a szociális vívmányok és a demokratikus alkotmány elvesztését fájlalták, a royalisták a monarchia visszaállításában reménykedtek. Az 1795-ben létrejövő Direktórium ennek a két veszélynek a szorításában próbált működni.

22. FEJEZET - A DIREKTÓRIUM: A FORRADALOM ELFÁRAD

A Direktórium 1795 őszén olyan ígérettel kezdte működését, amelyet nehéz volt teljesíteni: véget kellett vetnie a forradalmi rendkívüliségnek anélkül, hogy visszaengedné a régi rendet, és stabil köztársaságot kellett teremtenie egy háborúban álló, gazdaságilag kimerült országban. Az új alkotmány szándékosan bonyolult hatalmi szerkezetet hozott létre. A két törvényhozó kamara és az öttagú Direktórium egymást ellenőrizte, a direktorok évente részben cserélődtek. A rendszer tervezői a hatalom koncentrációjától féltek, ezért inkább megosztották azt.

Az intézményi fékek önmagukban kevésnek bizonyultak, amíg a társadalmi és pénzügyi alapok ingatagok maradtak. Az assignata 1796-ra gyakorlatilag összeomlott. A kormány új papírpénzzel, a területi utalványokkal (mandats territoriaux) próbálkozott, de azok értéke is gyorsan zuhant. A pénzügyi káosz megtakarításokat semmisített meg, és különösen azokat sújtotta, akik állami fizetésből vagy rögzített jövedelemből éltek. A gazdaság később stabilizálódott, de a Direktórium első éveiben a pénzügyi válság erősen rombolta a rezsim tekintélyét.

A társadalom ugyanakkor egyre jobban alkalmazkodott a forradalom által létrehozott új tulajdonviszonyokhoz. Az egyházi és emigráns javakból földet vásárlók nem akarták a Bourbonok visszatérését, ha az a birtokok visszaadásával fenyegetett. A jogegyenlőség, a rendi kiváltságok megszűnése és a közigazgatási reformok mögött már jelentős érdekek álltak. A monarchia restaurációja ezért nem jelenthette volna a régi rend egyszerű visszaállítását.

A royalista politikai erők mégis megerősödtek. A terror emléke, a vallási sérelmek és a háborús fáradtság sok választót a konzervatívabb jelöltek felé fordított. A Direktórium vezetői egyre inkább attól tartottak, hogy a választások törvényes úton juttatják hatalomra a monarchistákat. E félelem miatt a rendszer fokozatosan saját alkotmányos elveit kezdte megsérteni.

A másik oldalon a radikális egyenlőség eszméje sem tűnt el. François-Noël Babeuf, akit Gracchus Babeuf néven ismertek, úgy vélte, a politikai egyenlőség kevés, ha a társadalmi vagyonkülönbségek megmaradnak. Az „Egyenlők összeesküvése” 1796-ban egy jóval radikálisabb társadalmi rend megteremtését célozta. A hatóságok beépített emberek segítségével leleplezték a szervezkedést, Babeuföt letartóztatták és 1797-ben kivégezték. Később a kommunista és szocialista hagyomány fontos előfutárt látott benne.

1797 választásain a royalisták és mérsékelt konzervatívok jelentős sikert értek el. A törvényhozásban egyre nagyobb csoport követelte a politikai enyhülést, az emigránsokkal és az esküt megtagadó papokkal szembeni szigor csökkentését. A direktorok egy része viszont attól félt, hogy ez a köztársaság felszámolásának első lépése. 1797. szeptember 4-én, fructidor 18-án katonai támogatással államcsínyt hajtottak végre. Választási eredményeket semmisítettek meg, képviselőket tartóztattak le és deportáltak, két direktort eltávolítottak vagy menekülésre kényszerítettek.

A fructidori államcsíny súlyos precedenst teremtett. A köztársaság vezetői a köztársaság megmentésére hivatkozva felülírták a választók döntését. Ettől kezdve a Direktórium egyre inkább katonai erőre és adminisztratív beavatkozásra támaszkodott. 1798-ban a másik politikai oldal, a neojakobinusok választási sikereit is részben megsemmisítették. Az alkotmányos rendszer formálisan fennmaradt, de a választások csak addig számítottak érvényesnek, amíg elfogadható eredményt hoztak.

A korrupció hírneve szintén súlyosan ártott a Direktóriumnak. A háborúk, hadiszállítások és állami szerződések hatalmas pénzeket mozgattak. Egyes politikusok és üzletemberek látványosan gazdagodtak, miközben a társadalom jelentős része évek óta nélkülözött.

Barras fényűző életmódja különösen könnyű céltáblát kínált. A forradalom erényes köztársaságának eszménye után a direktorok világa sok kortárs szemében cinikus hatalomgyakorlásnak tűnt.

A rezsim legnagyobb erőforrása a hadsereg volt. A francia seregek egyre több győzelmet arattak, és a meghódított területekről pénz, műkincsek és ellátmány érkezett. A kormány pénzügyileg is függött a háború sikerétől. Ez különös helyzetet teremtett: egy polgári köztársaság fennmaradása egyre inkább tábornokai teljesítményén múlt. A hadsereg politikai súlya ezzel folyamatosan nőtt.

Napóleon itáliai sikerei után olyan népszerűvé vált, hogy a direktorok egyszerre tekintették eszköznek és veszélynek. A tábornok saját újságokat használt hírnevének építésére, katonái előtt karizmatikus vezetőként jelent meg, és közvetlenül tárgyalt külföldi hatalmakkal. Az 1797-es campoformiói béke után már nem lehetett egyszerű katonai parancsnokként kezelni. Politikai tényező lett.

1798–1799-ben a háborús helyzet ismét romlott. Új koalíció alakult Franciaország ellen, az itáliai és németországi frontokon vereségek érték a köztársaságot. A sorozás és az adók elégedetlenséget szültek, nyugaton újra fellángolt a chouan ellenállás. 1799 nyarán a

törvényhozás nyomására újabb belső hatalmi átrendeződés történt, több direktor távozott. A rendszer saját alkotmányos mechanizmusai szinte működésképtelenné váltak.

Ekkor lépett elő Emmanuel-Joseph Sieyès, aki 1789-ben a harmadik rend politikai elméletének egyik megfogalmazója volt. 1799-ben direktorrá választották, és meg volt győződve arról, hogy az V. év alkotmánya nem tartható fenn. Olyan új rendszert keresett, amely erős végrehajtó hatalmat teremt, de megőrzi a forradalom alapvető társadalmi eredményeit. Ehhez olyan tábornokra volt szüksége, aki katonai erőt biztosít az alkotmányos átalakításhoz.

Bonaparte októberben váratlanul visszatért Egyiptomból. A közvélemény számára korábbi itáliai győzelmei jórészt elfedték az egyiptomi hadjárat problémáit. A politikai elit jelentős része úgy gondolta, ő lehet az az ember, aki lezárja az évek óta tartó instabilitást. Tíz évvel a Bastille ostroma után a forradalom eljutott oda, hogy sok egykori híve újabb politikai részvétel helyett rendet és erős kormányt kívánt.

23. FEJEZET - A FORRADALOM ÁTLÉPI FRANCIAORSZÁG HATÁRAIT

A francia forradalom kezdettől európai esemény volt. 1789 hírei gyorsan bejárták a kontinenst, és lelkesedést ugyanúgy kiváltottak, mint félelmet. Német értelmiségiek, brit radikálisok, olasz reformerek, lengyel hazafiak és holland ellenzékiek mind saját politikai reményeik szerint olvasták a francia eseményeket. A háború 1792-es kitörése után a forradalom eszméi már hadseregek kíséretében lépték át a határt, és a könyvekben, újságokban terjedő politikai hatás katonai jelenléttel kapcsolódott össze.

A francia vezetők a háború első szakaszában gyakran felszabadító küldetésről beszéltek. Azt ígérték, hogy segítséget nyújtanak azoknak a népeknek, amelyek meg akarják dönteni uralkodóikat. Belgiumban, a Rajna bal partján, Hollandiában, Itáliában és Svájcban valóban léteztek olyan helyi csoportok, amelyek üdvözölték a francia változásokat. A régi rend eltörlése, a jogegyenlőség, a vallási tolerancia és a modern közigazgatás sokak számára vonzó program volt.

A felszabadítás azonban hamar összekapcsolódott a francia állam katonai és pénzügyi szükségleteivel. A megszállt területektől hozzájárulást, élelmet és pénzt követeltek. Műkincseket szállítottak Párizsba, és a helyi kormányzatokat gyakran a francia stratégiai érdekekhez igazították. A „testvérköztársaságok” saját alkotmányokat kaptak, de mozgásterük korlátozott maradt. A forradalmi Franciaország így felszabadító és birodalmi hatalomként egyszerre jelent meg.

Napóleon 1796-os itáliai hadjárata tette ezt az ellentmondást különösen látványossá. A fiatal tábornok rosszul felszerelt hadsereget vett át, majd gyors győzelmek sorozatával legyőzte a piemonti és osztrák erőket. Katonái előtt azt hangsúlyozta, hogy gazdag síkságok várnak rájuk, a helyi lakosságnak pedig szabadságot ígért. Lombardia és Ész-Itália politikai térképe átalakult, létrejött több francia mintájú köztársaság, köztük a Cisalpin Köztársaság.

Az itáliai hazafiak számára a francia győzelem valódi lehetőséget adott a régi fejedelmi rendszerek elleni fellépésre. Ugyanakkor gyorsan kiderült, hogy a francia hadsereg saját szükségletei elsőbbséget élveznek. Adókat vetettek ki, műkincseket foglaltak le, és a helyi politikai folyamatokba közvetlenül beavatkoztak. A szabadság exportja ezért csalódást is szült, és hozzájárult ahhoz, hogy

később nemzeti ellenállás alakuljon ki a francia jelenléttel szemben.

1797-ben a campoformiói béke hatalmas diplomáciai sikert jelentett Franciaországnak és személyesen Napóleonnak. Ausztria elismerte a francia terjeszkedés jelentős részét, cserébe területi kompenzációt kapott. A béke ugyanakkor megmutatta, hogy a forradalmi diplomácia gyorsan visszatért a nagyhatalmi alkuk logikájához. A népek önrendelkezésének jelszava mellett ugyanúgy területeket cseréltek, mint a régi monarchiák.

Hollandiában Batáv Köztársaság, Svájcban Helvét Köztársaság jött létre, Rómában pedig 1798-ban a pápai világi hatalmat döntötték meg francia segítséggel. A francia befolyási övezet egyre nagyobb lett. Ezek az államok modernizáló reformokat vezettek be, de gyakran francia katonai jelenlétre támaszkodtak. A helyi lakosság reakciója ezért vegyes volt: ugyanaz az ember támogathatta a feudális kiváltságok eltörlését, és közben gyűlölhette a megszálló katonák rekvirálásait.

1798-ban Napóleon új vállalkozásba kezdett: Egyiptom meghódításával akarta meggyengíteni Nagy-Britannia keleti kapcsolatait. A hadjárat egyszerre volt katonai expedíció és tudományos vállalkozás. Tudósok, mérnökök és művészek kísérték a sereget, akik részletesen tanulmányozták az országot. Ebből a közegből származik a

rosette-i kő felfedezése is, amely később kulcsszerepet játszott az egyiptomi hieroglifák megfejtésében.

A katonai valóság kevésbé volt dicsőséges. Napóleon Alexandriánál partra szállt és a piramisok csatájában legyőzte a mamelukokat, Nelson brit admirális azonban Abukírnál megsemmisítette a francia flottát. A hadsereg lényegében csapdába került. A szíriai hadjárat során Akkó ostroma kudarcot vallott, járványok pusztítottak, és a katonai helyzet egyre nehezebbé vált. Napóleon végül 1799-ben hadserege nagy részét hátrahagyva tért vissza Franciaországba.

A forradalmi háborúk közben magát Franciaországot is átalakították. A levée en masse és a későbbi sorozási rendszer a nemzet és a hadsereg kapcsolatát új alapokra helyezte. A katonai szolgálat állampolgári kötelességgé válhatott, a hadsereg pedig társadalmi felemelkedési lehetőséget kínált olyan tehetséges embereknek, akik a régi rendben származásuk miatt nehezebben jutottak volna magas rangra. Napóleon pályája ennek a változásnak a leglátványosabb példája.

A hadsereg politikai szerepe ugyanakkor veszélyt jelentett a polgári köztársaságra. A Direktórium többször támaszkodott katonákra belpolitikai konfliktusokban, a tábornokok pedig önálló tekintélyt és anyagi erőforrásokat szereztek. Robespierre 1791-es figyelmeztetése, hogy a

háború egy sikeres hadvezért emelhet a forradalom fölé, 1799-re különös aktualitást kapott.

A francia forradalom európai terjeszkedése így kettős örökséget hagyott. A francia uralom sok helyen eltörölt régi kiváltságokat, modernizálta az igazgatást és új jogi elveket honosított meg. Ugyanakkor megszállást, rekvirálást és politikai függést is hozott. A szabadság eszméje és a francia nagyhatalmi érdek ettől kezdve nehezen választható szét. Napóleon birodalma később ugyanezt az ellentmondást vitte tovább sokkal nagyobb léptékben.

24. FEJEZET - BRUMAIRE: NAPÓLEON LEZÁRJA A FORRADALMAT?

1799 őszén Franciaország politikai elitjének jelentős része úgy gondolta, a Direktórium nem képes tovább kormányozni. A katonai helyzet ugyan javulni kezdett, de az alkotmányos rendszer tekintélye összeomlott. Royalista és neojakobinus erők erősödtek, a választásokat rendszeresen manipulálták, a direktorok egymással harcoltak. Sieyès olyan alkotmányos államcsínyt tervezett, amely erősebb végrehajtó hatalmat hoz létre. Napóleon hazatérése megadta hozzá a katonai tekintélyt.

A tábornokot győztesként fogadták, noha az egyiptomi hadjárat távolról sem volt sikeres. A francia közvélemény korábbi itáliai diadalaira emlékezett, és a Direktóriummal szembeni elégedetlenség miatt kevesen kérdezték, miért hagyta hátra hadseregét Egyiptomban. Napóleon gyorsan kapcsolatba lépett Sieyèsszel, Talleyrand-nal, Fouchéval és más politikai szereplőkkel. Az összeesküvők célja az volt, hogy törvényes külsőt adjanak a hatalomváltásnak.

1799. november 9-én, a forradalmi naptár szerint brumaire 18-án az Ötszázak Tanácsát és a Vének Tanácsát arra hivatkozva, hogy jakobinus összeesküvés fenyegeti Párizst, Saint-Cloud-ba helyezték át. Napóleont megbízták

a törvényhozás védelmével. Két direktor, Sieyès és Roger Ducos lemondott, Barras-t pedig nyomás alá helyezték, hogy tegye ugyanezt. A Direktórium végrehajtó szervezete ezzel megbénult.

Másnap azonban a terv majdnem összeomlott. A törvényhozók közül sokan felismerték, hogy államcsíny zajlik. Napóleon a Vének Tanácsa előtt bizonytalan beszédet mondott, majd belépett az Ötszázak közé, ahol ellenséges kiáltások fogadták. Egyes képviselők a törvényen kívül helyezését követelték. A tábornok katonái kimentették a teremből. Bátyja, Lucien Bonaparte, az Ötszázak elnöke kulcsszerepet játszott: a katonáknak azt állította, hogy fegyveres képviselők fenyegetik a tábornokot és a törvényhozás szabadságát.

Este gránátosok ürítették ki az üléstermet. Az alkotmányt lényegében katonai erővel döntötték meg. A megmaradt képviselők egy kisebb csoportja jóváhagyta az ideiglenes konzulátus létrehozását. Sieyès azt hitte, ő lesz az új rendszer fő alkotmányos tervezője. Hamar kiderült, hogy Napóleon nem kíván mellékszerepet játszani.

Az VIII. év alkotmánya három konzult állított az állam élére, de a valódi hatalom az első konzul, Bonaparte kezében összpontosult. A törvényhozást több testületre osztották, amelyek kevésbé tudták ellenőrizni a végrehajtó hatalmat. A népszuverenitás formáját népszavazások

őrizték, de a politikai kezdeményezés központja egyértelműen a kormány lett. A választási rendszer közvetett és bonyolult volt, a helyi autonómiát pedig erősen visszafogták.

Napóleon uralma mégsem jelentette a forradalom előtti rend visszatérését. Éppen ellenkezőleg: számos forradalmi változást megszilárdított. 1800-ban prefektusi rendszert hozott létre, amely egységes és erősen központosított közigazgatást teremtett. A tisztségek elvben nem születési kiváltságon alapultak, a karrierben a szolgálat és a tehetség szerepe nagyobb lett. A nemzeti javak vásárlói megtarthatták birtokaikat, a feudális privilégiumokat nem állították vissza.

A pénzügyi rendszert is stabilizálták. Létrejött a Francia Bank, hatékonyabbá vált az adóbehajtás, és rendezettebb államháztartás alakult ki. A forradalom egyik nagy problémája, az állam pénzügyi működőképessége végül olyan autoriterebb rendszer alatt rendeződött, amely kevesebb politikai részvételt engedett.

A vallási konfliktus lezárása szintén központi feladat volt. 1801-ben Napóleon konkordátumot kötött VII. Pius pápával. A katolicizmust a francia polgárok nagy többségének vallásaként ismerték el, de az egyház nem kapta vissza a forradalom alatt elveszített birtokait. A püspökök kinevezésében az állam döntő szerepet kapott. A

kompromisszum egyszerre békítette meg a vallásos lakosság egy részét és őrizte meg az új tulajdonviszonyokat.

Az emigránsok számára is szélesebb visszatérési lehetőséget biztosítottak. A rendszer azt üzent: aki elfogadja az új Franciaország alapjait és nem akarja visszaszerezni elvesztett feudális jogait, helyet kaphat benne. A forradalom évtizedes politikai polgárháborúja ezzel lassan veszített erejéből.

1802-ben Napóleont életfogytiglani első konzullá tették. Ugyanebben az évben létrehozta a Becsületrendet, amely új, szolgálaton alapuló társadalmi rangot teremtett. A rendszer egyre inkább személyes uralommá vált, miközben a forradalom egyenlőségi elveit saját meritokratikus elitjének igazolására használta.

A gyarmati politikában viszont súlyos visszafordulás történt. 1802-ben a francia gyarmatbirodalom azon részein, ahol az emancipációt korábban nem hajtották végre teljesen, illetve amelyeket Franciaország visszaszerzett, helyreállították a rabszolgaságot. Saint-Domingue-ban a francia expedíció kísérlete a szabadság felszámolásának fenyegetését jelentette, és végül Haiti függetlenségéhez vezetett. Az 1789-es jogegyenlőség birodalmi határa itt élesen megmutatkozott.

1804 márciusában kihirdették a Code civil des Français-t, a Polgári törvénykönyvet. A több mint kétezer cikkből álló rendszer egységesítette a magánjogot, rögzítette a tulajdon védelmét, a polgári egyenlőség fontos elemeit és a forradalmi birtokváltozások biztonságát. A családon belül ugyanakkor megerősítette a férji és apai tekintélyt, és visszavett a forradalom néhány radikálisabb családjogi újításából.

1804 májusában Napóleont a franciák császárává nyilvánították, december 2-án pedig a párizsi Notre-Dame-ban megkoronázták. A jelenet első pillantásra az 1789 előtti monarchia visszatérésének látszhatott. Az új császárság azonban más társadalmi alapokon állt. A rendi privilégiumok nem tértek vissza, a földbirtokosok új tulajdona biztonságban maradt, a közigazgatási és jogi reformok fennmaradtak. A Bourbonok régi világa helyett Napóleon a forradalom eredményeinek egy részét rendezte autoriter állammá.

Lezárta-e ezzel a forradalmat? A válasz attól függ, mit tekintünk forradalomnak. Ha az állandó alkotmányváltást, a népi felkeléseket és a köztársasági politikai kísérleteket, akkor 1799 valóban korszakhatár. Ha viszont a társadalmi és jogi átalakulást nézzük, Napóleon uralma a forradalom folytatása is volt. A régi rend helyett egy új, központosított, jogilag egységes és a polgári tulajdonra épülő

Franciaország jött létre. A szabadság politikai tere beszűkült, a forradalom társadalmi örökségének nagy része viszont megszilárdult.

HÁTTÉRGYÁR

25. FEJEZET - MIT VÁLTOZTATOTT MEG A FRANCIA FORRADALOM?

A francia forradalom mérlegét két évszázada próbálják megvonni, és a válasz mindig attól is függ, mit tart fontosnak az utókor. Aki a terror kivégzettjeire, a Vendée pusztítására vagy a háborúk milliós emberveszteségére néz, joggal lát tragédiát. Aki a rendi kiváltságok felszámolását, a törvény előtti egyenlőség eszméjét és az állampolgárság modern fogalmának megszületését hangsúlyozza, az a politikai emancipáció egyik nagy fordulópontját látja 1789-ben. A két kép együtt tartozik a történethez.

A legmaradandóbb változás a rendi társadalom jogi alapjainak eltűnése volt. Franciaországban többé nem lehetett ugyanazt a politikai és adójogi kiváltságrendszert visszaállítani, amely 1789 előtt működött. A nemesi címek később visszatérhettek, Napóleon maga is új nemességet teremtett, a társadalmi rang azonban már nem ugyanazokat az örökölt közjogi kiváltságokat jelentette. Az egyenlő adózás és a törvény előtti egyenlőség elve az új állam alapja maradt.

A földtulajdon szerkezete is tartósan megváltozott. Az egyházi és emigráns javak értékesítése óriási

tulajdonátrendeződést hozott. A vásárlók között polgárok és parasztok is voltak, bár a szegényebb rétegek lehetőségei korlátozottak maradtak. Az új birtokosok erős társadalmi bázist adtak annak, hogy a forradalom tulajdoni eredményeit később se lehessen visszafordítani. Napóleon, majd a restaurált Bourbonok is kénytelenek voltak tudomásul venni ezt a tényt.

A közigazgatás modernizációja szintén messze túlélte a forradalmat. A département-ok rendszere egységesebb területi beosztást teremtett, a régi tartományi kiváltságok jelentős része eltűnt. Napóleon prefektusi rendszere tovább központosította ezt a szerkezetet. A modern francia állam számos intézményi vonása ebből a forradalmi és napóleoni átalakulásból nőtt ki.

Az igazságszolgáltatás és a polgári jog egységesítése ugyancsak meghatározó volt. A forradalom eltörölte a különböző rendekhez kötődő bíróságokat, az örökölt jogi privilégiumokat és a hivatalok régi rendszerének számos elemét. A Code civil 1804-ben egyetlen koherens magánjogi rendszerbe rendezte a változásokat. Bár családjogi szempontból konzervatívabb fordulatot hozott, a tulajdon és a jogi egyenlőség területén a forradalom alapvető eredményeit rögzítette.

A vallás helyzete alapvetően átalakult. A katolikus egyház elveszítette régi rendi státusát és hatalmas

birtokainak jelentős részét. A forradalom radikális vallásellenes szakasza nem bizonyult tartósnak, a konkordátum pedig új kompromisszumot teremtett egyház és állam között. Franciaország későbbi laicitása hosszabb történeti folyamat eredménye, mégis 1789 után vált visszafordíthatatlanná, hogy az állampolgári jogok elvben nem függhetnek egyházi hovatartozástól.

A politikai nyelv talán még mélyebben változott. A „nemzet” fogalma a kulturális és dinasztikus közösség jelentésén túl a szuverenitás forrását is jelölte. Az „állampolgár” fogalma túllépett a városlakó hagyományos jelentésén: a politikai közösség tagját jelölte. A „jobb” és „bal” a politikai viták tartós kategóriáivá vált. A pártok, klubok, sajtó és petíciók kultúrája megmutatta, hogy a politika tömegek részvételével is működhet, még ha a forradalom vezetői gyakran féltek is ettől a részvételtől.

Az Emberi és polgári jogok nyilatkozata különösen hosszú életű örökséget hagyott. A jogok egyetemességének nyelve folyamatosan túlterjedt azon a körön, amelyre megalkotói eredetileg gondoltak. A protestánsok és zsidók egyenjogúsítása, a gyarmati szabad színes bőrűek követelései, Olympe de Gouges nőjogi érvelése és a Saint-Domingue-i rabszolgák szabadságharca mind ugyanazt az alapvető kérdést tették fel: ha a jog valóban természetes és egyetemes, milyen alapon lehet

bárkit kizárni belőle?

A válasz gyakran kiábrándító volt. A nők nem kaptak politikai választójogot. A női klubokat 1793-ban bezárták, a Code civil pedig családjogi területen megerősítette a férfi fölényt. A gyarmati emancipációt Napóleon részben visszafordította, és a francia gyarmatbirodalomban a rabszolgaság csak 1848-ban szűnt meg végleg. A jogok nyilatkozata tehát nem jelentette az egyetemes egyenlőség azonnali megvalósulását. Olyan normát adott viszont, amelyet későbbi mozgalmak a fennálló rend ellen fordíthattak.

A forradalom a háború természetét is megváltoztatta. A levée en masse és a nemzeti hadsereg eszméje a katonai szolgálatot összekapcsolta az állampolgársággal. A francia seregek hatalmas emberanyagot tudtak mozgósítani, tisztikaruk pedig gyorsabban megnyílt az alacsonyabb társadalmi rétegekből érkező tehetséges katonák előtt. A következő évtizedek Európája tömeghadseregek és nemzeti mozgósítások korszakába lépett.

A nacionalizmus öröksége szintén kettős. A forradalmi nemzet eszméje felszabadító lehetett azok számára, akik a dinasztikus vagy birodalmi renddel szemben politikai önrendelkezést akartak. A francia hadseregek megszálló jelenléte ugyanakkor más népekben éppen a francia uralommal szembeni nemzeti öntudatot erősítette. A

szabadság exportja így hozzájárult ahhoz, hogy Európában új nemzeti mozgalmak szülessenek.

A terror öröksége különösen vitatott. A XIX. és XX. század forradalmárai és ellenforradalmárai egyaránt 1793–1794-ből kerestek példákat. Lenin és a bolsevikok nyíltan tanulmányozták a jakobinus tapasztalatot, ellenfeleik pedig a francia terrort használták annak bizonyítására, hogy a radikális forradalom szükségszerűen diktatúrához vezet. A történelmi kapcsolat azonban nem mechanikus. A XVIII. századi Franciaország politikai intézményei, háborús helyzete és társadalma sajátos körülményeket teremtett. 1793 nem ad egyszerű képletet minden későbbi forradalomhoz.

A történészek értelmezései is sokat változtak. A XX. század nagy részében erős volt az a társadalomtörténeti olvasat, amely a polgárság és az arisztokrácia konfliktusát, valamint a népi mozgalmak osztályhelyzetét állította középpontba. Georges Lefebvre és Albert Soboul munkái e hagyomány fontos képviselői voltak. François Furet később élesen bírálta a marxista magyarázatot, és a politikai kultúra, az ideológia és a forradalmi beszéd önálló dinamikáját hangsúlyozta. Az újabb kutatások sokszor egyik nagy modellt sem fogadják el teljes egészében: a társadalmi, kulturális, vallási, nemi, gyarmati és érzelmi történet szempontjait kapcsolják össze.

Jeremy Popkin átfogó története szélesebb világba helyezi a forradalmat: az események legismertebb szereplői mellett a nők, a gyarmati lakosság, a rabszolgák és a hétköznapi emberek tapasztalatait is bevonja. Timothy Tackett a félelem, a bizonytalanság és a politikai tapasztalat változását emeli ki. Marisa Linton a forradalmi erény és a személyes kapcsolatok felől közelíti meg a terror belső logikáját. Jean-Clément Martin az erőszak történeti formáit és az emlékezet torzításait vizsgálja. Suzanne Desan kutatásaiból a családjog átalakításának társadalmi mélysége rajzolódik ki, Laurent Dubois pedig Saint-Domingue bevonásával atlanti és globális perspektívába helyezi a történetet.

A forradalom egyik legnagyobb paradoxona, hogy a szabadság és az állami hatalom egyszerre erősödött. A rendi társadalom korlátai eltűntek, de a központosított állam több területen mélyebben hatolt be a polgárok életébe. A polgári anyakönyv, az egységes közigazgatás, a sorozás, az adózás és a modern jog mind olyan államot teremtett, amely egyenlőbb szabályokat alkalmazott, de hatékonyabban is ellenőrzött.

Ugyanez igaz a tulajdon és az egyenlőség kapcsolatára. A forradalom eltörölte a jogi kiváltságot, de nem akarta megszüntetni a gazdasági különbségeket. A tulajdon az 1789-es nyilatkozat egyik alapvető joga maradt. A

sans-culotte-ok és Babeuf radikálisabb társadalmi elképzelései vereséget szenvedtek. A XIX. században ezért újra és újra felmerült a kérdés: elegendő-e a törvény előtti egyenlőség, ha a vagyoni egyenlőtlenség hatalmas marad?

A modern demokrácia története szempontjából a forradalom legnagyobb hozzájárulása talán az, hogy a politikai rendet többé nem lehetett természetes és változtathatatlan hierarchiaként kezelni. Az alkotmányt emberek alkotják, a kormányzat a nemzet felhatalmazására hivatkozik, a jogokat meg lehet fogalmazni és számon lehet kérni. Ez az elv a forradalom idején többször sérült, mégis túlélte a terrort és Napóleon császárságát is.

A francia forradalom ezért nem lezárt történelmi tárgy. Fogalmai ma is velünk élnek, és vitái új formában újra megjelennek. Milyen jogok illetnek meg mindenkit? Meddig korlátozható a szabadság biztonsági veszélyre hivatkozva? A választott többség mindenre felhatalmazást kap-e? Mi történik, ha a politikai ellenfelet a nemzet ellenségének nevezik? Hogyan fér össze az egyenlőség a tulajdon szabadságával? Ezeket a kérdéseket 1789 után már más nyelven teszi fel a világ.

EPILOGUS - A FORRADALOM, AMELYRŐL FRANCIAORSZÁG MÉG MINDIG VITÁZIK

1880-ban a Francia Köztársaság július 14-ét nemzeti ünnepé tette. A dátum egyszerre idézte fel a Bastille 1789-es bevételét és az egy évvel későbbi Szövetségi Ünnepe nemzeti egységét. Már ez a kettősség is sokat elmond a francia forradalom emlékezetéről. Az egyik kép a népfelkelésé, a másik a megbékélésé; az egyik a királyi erő elleni erőszakos győzelem, a másik az alkotmányos király és a nemzet látványos szövetsége.

A forradalom szereplői közül sincs mindenki számára közösen elfogadott hős. Robespierre neve Franciaországban ma is vitát vált ki. Egyesek a demokratikus és szociális követelések következetes képviselőjét látják benne, mások a politikai terror jelképét. A Vendée emlékezete ugyanilyen megosztó: helyi és konzervatív hagyományban mártíriumként él, miközben a történészek tovább vitatják az erőszak okait, mértékét és fogalmi értelmezését. Olympe de Gouges alakja viszont az elmúlt évtizedekben egyre nagyobb helyet kapott, ahogy a nők története bekerült a forradalom központi elbeszélésébe.

Saint-Domingue története még látványosabban változtatta meg azt, ahogyan 1789-re tekintünk. A francia forradalom egyetemességi igénye ma már aligha tárgyalható a rabszolgaság és Haiti nélkül. A félmillió rabszolga szabadságharca arra emlékeztet, hogy az egyetemes jogok kijelentése és tényleges kiterjesztése két külön történelmi folyamat. A jognyilatkozat nyelvét azok is magukévá tehették, akiket alkotói eredetileg nem vagy alig láttak a politikai közösség részének.

1789 nagy ígérete abban állt, hogy az emberek képesek tudatosan újrarendezni politikai világukat. Ez az optimizmus óriási felszabadító erőt adott. Ugyanez az önbizalom azonban veszélyessé is válhatott, amikor a politikai vezetők úgy hitték, pontosan ismerik a közjó egyetlen helyes útját, az ellenfélben pedig már az emberiség vagy a nemzet ellenségét látták.

A forradalom történetében éppen ezért nincs olyan pillanat, amikor egyetlen ítélet mindent elrendezne. A Bastille elfoglalása a szabadság jelképévé vált, miközben lincselések kísérték. Az Emberi és polgári jogok nyilatkozata korszakalkotó egyetemességet hirdetett egy rabszolgatartó birodalomban. A Nemzeti Konventet széles férfi választójog alapján választották, az 1793-as alkotmány pedig általános férfi választójogot ígért, miközben a köztársaság rendkívüli bíróságokat

működtetett. Napóleon megszüntette a politikai bizonytalanság nagy részét, de személyes uralmat épített. A forradalom tele van ilyen feszültségekkel.

Éppen ebben rejlik a francia forradalom maradandó ereje. Nem minden modern politikai eszme 1789-ben született, és a későbbi forradalmak sem ugyanazt az utat járták. A francia események mégis rendkívüli sűrűségben mutatták meg, milyen gyorsan változhat meg egy politikai rendszer, amikor az állam pénzügyi válsága, a társadalmi elégedetlenség, az új eszmék, a háború és a tömeges részvétel egyszerre hat.

1789 tavaszán a rendi gyűlés képviselőinek többsége még királyt, alkotmányt és nemzeti megújulást akart. 1793-ban ugyanennek a forradalomnak a nevében kivégezték a királyt. 1794-ben a köztársaság vezetői egymást küldték a vérpadra. 1799-ben sok francia már egy erős tábornoktól várta a rendet. A szereplők egyik fordulatot sem látták előre teljes bizonyossággal.

A francia forradalom legfontosabb történelmi leckéje talán éppen ez a kiszámíthatatlanság. A politikai intézmények erősebbnek látszanak, mint amilyenek valójában, amíg működik a bizalom irántuk. A társadalmi elégedetlenség sokáig kezelhetőnek tűnhet, majd hirtelen közös politikai nyelvet talál. A rendkívüli intézkedés átmenetinek indulhat, aztán önálló logikát kap. És egy

forradalom, amelyet senki sem tervezett teljes egészében, olyan világot teremthet, amelyet már a kezdeményezői sem ismernek fel.

A Bastille kövei rég eltűntek, a guillotine nem áll a Concorde téren, a forradalmi naptár hónapneveit már csak történészek használják. A nemzet, az állampolgár, az emberi jogok, a politikai jobb és bal, a jogegyenlőség és a népszuverenitás fogalmai viszont tovább élnek. A francia forradalom jóval túlmutat egy letűnt korszak történetén. 1789 öröksége azért maradt jelen, mert a modern politika számos alapvető kérdését olyan élesen tette fel, hogy a válaszokat azóta is újra meg újra meg kell fogalmaznunk.

FELHASZNÁLT ÉS ELLENŐRZŐ SZAKIRODALOM

David Andress (szerk.): The Oxford Handbook of the French Revolution. Oxford University Press, 2015.

Suzanne Desan: The Family on Trial in Revolutionary France. University of California Press, 2004.

William Doyle: The Oxford History of the French Revolution. Oxford University Press, 1989.

Laurent Dubois: Avengers of the New World: The Story of the Haitian Revolution. Harvard University Press, 2004.

Lynn Hunt: The French Revolution and Human Rights: A Brief History with Documents. Bedford/St. Martin's, 2016.

Marisa Linton: Choosing Terror: Virtue, Friendship, and Authenticity in the French Revolution. Oxford University Press, 2013.

Jean-Clément Martin: Violence et Révolution. Essai sur la naissance d'un mythe national. Éditions du Seuil, 2006.

Jeremy D. Popkin: A New World Begins: The History of the French Revolution. Basic Books, 2019.

Timothy Tackett: The Coming of the Terror in the French Revolution. Harvard University Press, 2015.

Timothy Tackett: When the King Took Flight. Harvard University Press, 2003.

Der Spiegel Geschichte, 1/2010: Die Französische Revolution.

HÁTTÉRGYÁR